

Univerzita Karlova
Fakulta humanitních studií

Filosofické tematizace člověka a lidství v díle Gejzy Vámoše

Alexandra Brocková

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Jakub Chavalka, Ph.D.
Obor: Studium humanitní vzdělanosti

Praha – Tanvald 2020

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci „Filosofické tematizace člověka a lidství v díle Gejzy Vámoše“ vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Tanvaldu, dne 25. 5. 2020
Alexandra Brocková

Poděkování

Chtěla bych na tomto místě poděkovat všem, díky kterým stojím tam, kde nyní. Děkuji skvělým učitelům na Fakultě humanitních studií UK, kteří mne vedli a podnítili a udržují můj zájem (nejen) o filosofii. Jmenovitě děkuji vedoucímu této práce, Jakubovi Chavalkovi, PhD, hlavně za podporu v mém studiu Vámošova díla.

Obsah

Abstrakt.....	5
Expozice.....	6
1. Lékař, spisovatel, filosof, vychovatel.....	8
1.1. Vzdělavatelské záměry.....	9
1.2. Otázka stylu.....	10
1.3. Nedávné ozvěny (filosofické) tvorby Gejzy Vámoše.....	12
2. Člověk jako fragment světa.....	14
2.1. <i>Princíp krutosti</i>	14
2.1.1. Geneze životních principů.....	16
2.2. Analogie mikrob – člověk: nesmrtelnost a nahraditelnost.....	17
2.2.1. Být atomem života, být atomem Boha.....	22
2.3. Život a člověk.....	25
2.3.1. Princíp lásky.....	28
2.3.2. Individualita.....	34
3. Poločlověk.....	38
3.1. Poločlověk v nejranějších textech G.V.....	40
3.1.1. Povídka <i>Polčlovek</i>	45
3.2. Poločlověk v díle <i>Princíp krutosti</i>	47
3.3. Návrhy na uchopení pojmu <i>poločlověk</i> – shrnutí.....	48
4. Vámošovo filosofické jiskření: Argument skutečnosti.....	50
4.1. Esej <i>Argument skutočnosti</i>	51
4.2. Pojem argument skutečnosti.....	54
4.3. Argument skutečnosti a <i>Princíp krutosti</i>	58
4.4. <i>Chvála obmedzenosti</i> – blud argumentem skutečnosti.....	59
4.5. Dav – hrozba i naděje.....	60
5. Individuum.....	62
6. Závěr.....	64
Poznámka.....	66
Bibliografie.....	67
Jazyková poznámka.....	69

Abstrakt

Cílem této práce je pokus o artikulaci a interpretaci filosofických postojů Gejzy Vámoše, československého lékaře, filosofa a spisovatele dvacátého století. Vycházím zde z jeho vybraných odborných i literárních děl a časopiseckých příspěvků. Zaměřím se primárně na Vámošovo pojetí člověka a společnosti a na interpretaci pojmu argument skutečnosti, jenž je představen ve stejnojmenném eseji. Práce předkládá specifické možnosti chápání individuality v kontextu Vámošova myšlení.

Klíčová slova: Gejza Vámoš, člověk, individuum, argument skutečnosti, slovenská filosofie 20. století

Abstract

The aim of this thesis is an attempt to interpret and articulate the philosophies of Gejza Vámoš, Czechoslovak physician, philosopher and writer of 20th century. This shall be achieved through analyzing a selection of his academic, literary, and periodic works. The focus of this thesis will primarily be about Vámoš's philosophical approach to the concepts of humanity and society, as well as an interpretation of the 'Argument of Reality' concept which Vámoš introduces in his eponymous essay. This thesis presents specific approaches to individuality through Vámoš's reasoning.

Key words: Gejza Vámoš, Human, Individual, The Argument of Reality, Slovak Philosophy of 20th century

Expozice

Následující text je pokusem o volnou filosofickou interpretaci vybraných motivů, které se objevují v díle Gejzy Vámoše (1901–1956) a zároveň pokusem o zachycení jejich vzájemného propojení. Výchozí texty byly povětšinou psány slovensky a vznikaly nejčastěji mezi lety 1920–1936 na dnešním území slovenském a českém. Záměrem je poukázat na vnitřní souvislost těchto literárních a filosofických textů a jejich nezanedbatelnou myšlenkovou provázanost. Předkládaná práce si vzala za cíl uchopit fragmenty filosofické pozice G. Vámoše, které jsou roztroušeny v celém jeho díle – od časopiseckých příspěvků po dizertační práci. Ačkoliv se nejedná o ucelený filosofický systém, pokusím se zde ukázat, jak se v tomto díle z různých perspektiv formují specifické možnosti *pojetí člověka a lidství*.

Povaha některých textů, o něž se zde opírám, je specifická svým stylem. Často jsou psány formou krátkých povídek, které artikulují hlubší problém skrze obrazy specifických (životních) situací. Někdy se zdá, jako by Vámošovy literární texty byly ilustracemi jeho filosofické pozice, někdy jejími fragmenty. Okrajově zde pracuji s Vámošovými romány, naopak vybrané povídky jsou v některých částech této práce stěžejní. Výchozími texty jsou Vámošova dizertační práce *Princíp krutosti* a úvaha *Argument skutečnosti*. Předložená práce se specificky přizpůsobuje fragmentárnímu stylu autorova díla, aby mohla konstruovat mozaiku z Vámošových koncepcí člověka ve světě. Čerpá se zde i z nevydaných textů, fragmentů a korespondence z pozůstalosti.

Jelikož se z mnohých důvodů nejedná o příliš známého autora, dovolím si úvodem představit G. Vámoše v mezích potřebných pro následující práci, a tedy jako lékaře, spisovatele, filosofa a vzdělavatele. Přejdu ke krátkému zasazení jeho působení do slovenských a českých reálií. Uvedu stručný přehled dosavadní badatelské činnosti týkající se jeho díla. Hlavní částí této práce je pokus o interpretaci vybraných stěžejních motivů a konceptů, jimiž je protkáno celé Vámošovo životní dílo. Pokusím se o představení a interpretaci *tří principů* (princip krutosti, princip soudružnosti a princip lásky), motivu *atomy Boha* a analogie člověk – mikrob a pokusím se tematizovat i figuru *poločlověka*. Posléze se důkladněji pokusím o představení a interpretaci *argumentu skutečnosti*. Tyto

kroky lze shrnout do tří pomyslných úrovní *příroda, člověk, společnost*. Na závěr bude mojí snahou propojit dosud uvedené do podoby specifického pojetí člověka a lidství.

1. Lékař, spisovatel, filosof, vychovatel

Gejza Vámoš (1901–1956) dodnes není příliš známou osobností československého meziválečného období. Na první pohled se může jevit jako muž mnoha tváří. Doktor medicíny se zájmem o bakteriologii, po studiích balneolog v lázeňském městě Piešťany, kontroverzní spisovatel a žurnalista, doktor filosofie, student práva. Ještě v průběhu svých lékařských studií v Praze vydává první povídky pod názvem *Editino očko* (1. vyd. 1925).¹ V roce 1928 poprvé vychází jeho román *Atomy Boha*, který nese podtitul *Román lékaře*. Pro mnohé se později tento román stane předzvěstí Vámošových filosofických snah. V roce 1932 Vámoš získává doktorát z filosofie na Univerzitě Komenského v Bratislavě za práci *Princíp krutosti*. Roku 1934 vychází dle mnohých dobových kritiků jeho nejvydařenější dílo *Odlomená haluz*, které je sice na jedné straně oceněno vydavatelstvím Melantrich,² ale na straně druhé značnou mírou posílí společenské pozdvižení, které půl roku před vydáním románu vyvolá časopisecky publikovaný text *Žid severu a juhu* (později součást románu *Odlomená haluz*).³ Tento Vámošův konflikt s veřejností vyeskaluje v tzv. bahnianskou aféru, která získá značný právní i celospolečenský rozměr a hluboce zasáhne autorův osobní i profesní život.⁴ Vámoš je filosofujícím prozaikem i dramatikem od svých studií až do doby, kdy v roce 1939 emigruje do Číny a později do Brazílie. Jedním z důvodů emigrace jsou zřejmě obavy z antisemitismu, jiným již zmíněná „bahnianská aféra“; právní konflikt piešťanských lékařů a židovské obce s Vámošem, který sám byl lékařem a nadto židovského původu, z podnětů tkvících v jeho literární tvorbě. V cizině Vámoš zůstává už „jen“ lékařem, který si další vyhlídky na svou myslitelskou a literární činnost nechává až na návrat domů, k němuž však už nikdy i přes jeho snahu nedojde.⁵ Vedle již zmíněných děl Vámoš vydal několik dalších próz i divadelních her, mimo jiné aktivně publikoval v časopisech *Slovenské smery*, *Mladé Slovensko* a *Svojet*, jenž spoluzaložil. Pravděpodobně jediné práce, jež bez váhání můžeme nazvat filosofickými, jsou jeho dizertační práce *Princíp krutosti* a esej *Argument skutočnosti*.

---

¹ Vámoš, G., *Editino očko a iné novelly*. Bratislava, L. Mazáč 1925.

² Román *Odlomená haluz*, ještě pod starým názvem *Zlatý vek*, získá 2. místo a odměnu v soutěži nakladatelství Melantrich. Viz např. Kročanová, D., Pokus o životopis Gejzu Vámoša, In: týž VÁMOŠ, G., *Princíp krutosti*. Bratislava, Chronos 1996, s. 179.

³ Barborík, V., *Prozaik Gejza Vámoš*. Bratislava, Slovak Academic Press 2006. Viz kapitolu *Posledný románový projekt: Odlomená haluz a Hrušovianski hriešnici*, s. 115–151.

⁴ Více o aféře v Bahňanech např. Barborík, V., *Prozaik Gejza Vámoš*,. Viz kapitolu „Aféra v Bahňanoch“: kapitola z *medzivojnového literárneho života*, s. 99–111.

⁵ Kročanová, D. *Pokus o životopis Gejzu Vámoša*, s. 181.

Nechce se tím ale rozhodně říci, že mnohé jiné Vámošovy texty nemají specifický filosofický přesah. „Filozoficko-biologizující myšlienkový fundament výrazne a často explicitne vstupuje už do raných prozaikových prác.“⁶ S některými z nich se v pozdějších kapitolách bude pracovat.

Vámoš nebyl doslovně mužem mnoha tváří, jeho tvář totiž byla mnohoznačná. Jako spisovatel je filosofujícím lékařem a mnohdy filosofuje jako lékař literát. Byl lékařem, filosofem a spisovatelem v jedné osobě. Lalíková napsala, že jde o „symbiózu – viac či menej (miestami) vydarenú, viac či menej (v tom-ktorom momente) presvedčivú – myslenia, cítenia a konania človeka, ktorý veľmi dobre vedel, čo bolo jeho cieľom.“⁷

1.1. Vzdělávací záměry

Nezanedbatelný aspekt jeho tvorby je výchovatelský záměr a osvěta, to platí nejen o záležitostech lékařské praxe, ale důkazem toho je i snaha o duševní a mravní povznesení společnosti. Na konci své dizertační práce se Vámoš zmiňuje o snaze splnit co jen jiskřičku „tisíckrát zneužívaného hesla: povznášať úroveň ľudu“ tím, že bude filosofii a ducha lékařské vědy předkládat publiku.⁸ Dříve ve stejném textu uvádí, že „medicína vradená do kol'ají filozofického myslenia“ naučí vidět a myslet.⁹ Médiem společensko-výchovných snah měl být jeden z velkých faktorů kulturního života – literatura. Kombinace těchto tří aspektů činnosti – filosofie, lékařské vědy a literatury – má potenciál upravovat celý životní směr individua.¹⁰ Vámošovy ambice se zrcadlí už v jeho románové prvotině *Atomy Boha*, již lze chápat mnoha způsoby, např. „podľa Krčméryho ‚najnihilistickejšie dielo literatúry slovenskej‘, podľa samotného Vámoša ukážka ‚vychovateľskej literatúry‘ a popularizácia jeho filozofických názorov.“¹¹ Josef Tvrď Vámošovi v dopise z roku 1932 píše, že by mládež měla tento jeho román číst „pro očištění“ a přirovnává jej k Bratrům Karamazovým.¹² Záměr, jenž sám Vámoš vystihuje jako *vychovateľskou literaturu*, představuje rovněž v textu *Lakomstvo*, coby příloze své dizertační práce. Z části

---

⁶ Barborík, V., *Prozaik Gejza Vámoš*, s. 25.

⁷ Lalíková, E., *Realita a filozofia na Slovensku. Ján Lajčiak, Gejza Vámoš a Svätopluk Štúr*. Bratislava, Iris (2010), s. 49.

⁸ Vámoš, G., *Princip krutosti*, s. 93.

⁹ Tamtéž, s. 91.

¹⁰ Tamtéž, s. 90.

¹¹ Kročanová, D., *Pokus o životopis Gejzu Vámoša*, s. 177.

¹² Korespondence Josefa Tvrďého s Vámošem. Slovenská národná knižnica – Literárny archív, sig. 72 67.

kontroverzní román *Odlomená haluz*, má dle Tvrdeho i hluboký „filosofický rozměr“, nejde podle něj jen o „obrazy“, nýbrž román otevírá vážnou diskusi pro Slovensko.¹³ Tato diskuze však Vámošovi mnoho dobrého nepřinesla. Taktéž Barborík si všímá u tohoto románu „presvedčenie o zmysluplnosti výchovného, osvetového pôsobenia, viera v možnosti rozumového zvládnutia problémov, a to aj problémov, ktoré prekračujú horizont individuálneho príbehu či života, ale majú širší spoločenský rozmer.“¹⁴ „Spisovateľ ako tvorca má možnosť odpozorovať a literárne spracovať životné príbehy jednotlivca, ako aj celej spoločnosti. V centre jeho záujmu je človek, niekedy celý ľudský rod. Nie každý autor je však rovnako pripravený a odhodlaný, aby svojím dielom preklenul hranice poznaného, aby sa stal prorokom doby aj vtedy, keď necíti podporu okolia, literárne kruhy sa s jeho tvorbou nestotožňujú a doba v ktorej žije, je spoločensko-politicky nepriaznivá.“¹⁵ Nicméně Vámošovy spisovatelské ambice utichají, jakmile emigruje. V dopise svému otci 19. 6. 1940 z Tientsinu v Číně píše: „... nemusím opakovat' svoje názory v literárnom účinkovaní, ale treba účinkovať s piešťanským bahnom, s mikroskopom, vyskúšanými i prvotriednými liekmi s milosrdnou a cháповou ľudskosťou ...“¹⁶ Jako své poslání pak už chápe pouze lékařskou činností.

1.2. Otázka stylu

Vámoš své zkušenosti a svůj fascinovaný, ale špetku cynický, lékařský pohled nezdědka využívá nejen v literární tvorbě; poznatky a myšlenky lékařské a biologické navíc propojuje s filosofií. Směr Vámošova myšlení lze mnohdy označit za výraz přírodní filosofie. Jeho styl nebývá nesmělý a s metodologickým a pojmovým aparátem zachází s notnou dávkou benevolence. Zigo o Vámošovi napsal, že „Ako spisovateľ už nedokáže napísať suchý akademický traktát.“¹⁷ Vámoše bychom nemohli nazvat systematickem. Přesto jeho dílo skýtá mnohá společná témata, která postupně rozvíjí a doplňuje. Mnozí komentátoři si všímají, že jeho díla časopisecká, prozaická i filosofická jsou pevně spjata.

¹³ Tamtéž. (Dopis ze dne 8. srpna 1934).

¹⁴ Barborík, V., *Prozaik Geza Vámoš*, s. 129.

¹⁵ Dobřík, A., *Geza Vámoš: Na pomedzí filozofie a literatúry*. Bakalářská práce: Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 2011.

¹⁶ Lacková, D., Zomrel s túžbou po domove. *Knižnica*, 10, č. 1, 2009, s. 68. Vámoš se snažil o propagaci slovenských lázní, speciálně Piešťan, zejména později v Číně. Otec mu tam pravidelně posílal svými léčebnými účinky proslulé piešťanské bahno.

¹⁷ Zigo, M., Svár krutosti a lásky. Vámošova filozofická dizertácia. *Ostium*, 7, 2011, č. 1. [Dostupné online z: <http://ostium.sk/language/sk/svar-krutosti-a-lasky-vamosova-filozoficka-dizertacia/>, 26.09.2019].

„Protagonisti týchto próz sú často iba mediátormi myšlienok, ktoré sa už predtým objavili v časopiseckých článkoch podpísaných Vámošovým menom.“¹⁸

Vámoš nechodí daleko pro príkrá a výstřední prohlášení a nebojí se čtenáři vyjevovat surové a často nelibivé poznatky přírodního vědce. Nebojí se ani důsledné kritiky všemožných společenských jevů. V tomto duchu je laděna i většina jeho přirovnání a obrazů, jež používá ve své tvorbě. Nejednou dává najevo, že být lékařem je pro něj životní poslání a vyjadřuje svůj intimní vztah k medicíně. Za svá často výstřední prohlášení a formulace si ve veřejné sféře vysloužil pověst buřiče. Vámoš si toho byl dobře vědom a neskrýval svoji lítost nad touto skutečností. V pozůstalosti narazíme na mnohá povzdechnutí, a dokonce i na možná trochu pichlavou snahu o omluvu přátelům a kolegům spisovatelům, mj. Geregorové, Krčmérymu a Smrekovi. Vyčítá si, že místo toho, aby se k nim – citlivým a „romantickým“ novým slovenským literátům – připojil, vynáší na povrch nepříjemné aspekty života. Píše: „Ký mrzký osud praštil po hlavě tú moju Múzu, že ma zavádza na cesty bolesti a smutku?“¹⁹

Vámošovu tehdejší spisovatelskou výstřednost lze částečně připisovat i tomu, že hledal a nacházel inspiraci v zahraniční literatuře, „přičichl“ zejména k expresionismu.²⁰ Už jako student medicíny byl několikrát ve Velké Británii, Francii či v Holandsku, v jeho knihovně bychom našli „přirez intelektuálními záujmy“ i průřez evropskými jazyky – maďarština, němčina, čeština, slovenština, polština, francouzština, angličtina, holandština i esperanto, jehož byl velkým nadšencem.²¹ Setkával se s avantgardou, naturalismem, expresionismem i dekadencí a nechal je působit ve svém díle.²² Kročanová vysvětluje: „Vámoš píše o koncepciách a traumách 20. storočia a jeho dielo často anticipuje teoretickú reflexiu týchto otázok.“²³ Jeho tvorbu lze kvůli mnohým aspektům nazvat nadčasovou – a jako mnohým jiným, kteří předbíhali svou dobu, ani Vámošovi to nepřineslo společenské uznání, ale spíše škarohlídkou pověst podivína. Předestírání tabuizovaných témat s lékařskou chladností doprovázené úšklebky nad zadubeností společnosti nepřináší

¹⁸ Barborík, V., *Prozaik Gejza Vámoš*, s. 27.

¹⁹ Vámoš, G. *Vy moji drahi...* Slovenská národná knižnica – Literárny archív, sign. 72 V 10.

²⁰ Viz též Lalíková, E. *Realita a filozofia na Slovensku. Ján Lajčiak, Gejza Vámoš a Svätopluk Štúr*.

²¹ Bžoch, A., Vámošov Princíp krutosti z hľadiska filozofie života. *Slovenská literatúra*, 49, 2002, č. 3, s. 209.

²² Kročanová, D., Vidieť pravdu. In: *týž Polčlovek a iné prózy*. Bratislava, Kalligram 2016. Podrobnejši o Vámošově díle z literárního hlediska viz Barborík, V. *Prozaik Gejza Vámoš*, zejména kapitolu Hľadanie jazyka deficitu (s.13–51).

²³ Kročanová, D., Vidieť pravdu, s. 276.

autorovi ovoce za života. Vámoš byl ale citlivým člověkem, který zároveň jako by se všemi těmi výstředními obrazy ve svých textech zároveň říkal: „Páni kamarádi, vy mne tak trochu znáte; vy víte, že nejsem kakabus ani hypochondr ani nějaký morous, škarohlíd, kverulant, netýkavka, bolestín, skuhral, protiva nebo pesimista. Mám rád život i lidi i sebe sama...“²⁴

1.3. Nedávné ozvěny (filosofické) tvorby Gejzy Vámoše

Do roku 1969 vyšlo několik reedic Vámošových textů, jež byly prvně vydány v průběhu jeho života.²⁵ Prvotní vášně vychladly, a tak povadl i zájem o autorovo dílo, které už zdaleka nedovedlo pobouřit stejným způsobem. První monografie o Vámošovi vyšla roku 1971 – *Burič Gejza Vámoš* z pera Daniela Okáliho – a stala se na dlouhou dobu výchozím textem pro pochopení spisovatelova díla. Podrobnější studium Vámošova díla započalo až po revoluci. Zásadou Dagmar Kročanové byla v roce 1996 poprvé vydána Vámošova dizertační práce *Princíp krutosti* spolu s úvahou *Argument skutočnosti*, s životopisem Vámoše a podrobnou bibliografií. V následujícím roce byla uspořádána konference, jež se svým názvem táže *Gejza Vámoš – burič?* a z níž byla následně slovenským Muzeem židovské kultury vydána kolektivní monografie. Avšak dosud nejpodrobnější osobní monografie se Vámošovi dostalo až o deset let později od Vladimíra Barboríka. Erika Lalíková roku 2010 uveřejnila studii o třech slovenských myslitelích *Realita a filozofia na Slovensku. Ján Lajčiak, Gejza Vámoš a Svätopluk Štúr*. Roku 2016 nechala Kročanová znovu vejít do povědomí i Vámošovo prozaické dílo ve sbírce *Polčlovek a iné prózy*, v níž některé povídky vyšly poprvé. Přesto Vámošovo dílo nikdy nevyšlo celé, a proto tato práce odkazuje i na materiály z osobního fondu G. Vámoše, který spravuje Slovenská národní knižnica – Literárny archív. V porevolučních letech svým bádáním k pochopení Vámošova díla z hlediska filosofie přispěli krom jiných doc. Kročanová, doc. Lalíková a prof. Zigo, jejichž studie i články jsou důležitou oporou i pro zde předkládanou práci.

Lalíková ve své práci po bok Vámoše staví Jána Lajčiaka a Svätopluka Štúra. Lajčiaka jako filosofa historie, sociologa a kulturologa, Štúra jakožto přívržence systematické filosofie, estetiky a umění. Vámoše opisuje jako inklinujícího k praktické

²⁴ Čapek, K., Muž, který nemohl spát. In: týž, *Povídky z jedné kapsy, Povídky z druhé kapsy*. Praha, Československý spisovatel 1961, s. 278.

²⁵ Kompletní přehled těchto vydání je mj. dostupný v Kročanová, D., Bibliografie knižních prac Gejzu Vámoša. In: týž Vámoš, G., *Princíp krutosti*, s. 185–186.

filozofii, zejména k etice, ale s hlavním zájmem o medicínu a přírodní vědy.²⁶ Lalíková o těchto třech píše: „Reagujú na názory mysliteľov, ktorí prekračovali hranice klasického pohľadu a prístupu k riešeniu (nielen) filozofických problémov. Spomeňme len jedno meno: Friedrich Nietzsche.“²⁷ Nietzscheho myšlenky z této trojice „uhranuly“ zejména Vámoše a Štúra. Lalíková si také všimá, že způsob vyjadřování těchto autorů byl v sousledu „s prezentáciou literárnych prác; štýly, ktoré jednotliví autori používali, boli akoby odpozorované z prác našich i svetových literátov.“²⁸

Mihina poukazuje na to, že Vámoš ve své dizertační práci odkazuje zejména na Ernsta Haeckela, který byl se svojí představou o „*scientizácii* filozofie“ ještě myslitelem v duchu 19. století.²⁹ Mnohdy se však Vámoš vůči tomuto autorovi kvůli jeho darvinismu vymezuje, a tak je sice zmiňován, avšak často i jako kontra pisatelovy pozice. Přesto Mihina ve svém článku píše, že „... Vámoš dal prednosť Haeckelovi pred Nietzschem preto, že mu bola bližšia jeho orientácia a prírodovedné *zasadenie*“.³⁰ Nicméně autor článku za slabé místo u Vámoše považuje „... v jeho dobe už v Európe prekonaný spôsob narábania s prírodovednými faktmi v prospech filozofických záverov či modelov (najmä *živej*) skutočnosti.“³¹

Na margo Vámošovy filozofické dizertační práce prof. Zigo dodává: „Filozofiu a medicínu priamo spája základná veľká téma vzťahu strastiplného života a smrti.“³² A Vámošovým úspěšným cílem bylo do („své“) filozofie vnést ducha medicíny.

---

²⁶ Lalíková, E., *Realita a filozofia na Slovensku. Ján Lajčiak, Gejza Vámoš a Svätopluk Štúr*.

²⁷ Tamtéž, s. 14.

²⁸ Tamtéž, s. 21.

²⁹ Mihina, F., Vámošov (sporný) pokus o filozofiu života. *Literárny archív* 38/03. Martin, Slovenská národná knižnica 2004, s. 67.

³⁰ Tamtéž.

³¹ Tamtéž.

³² Zigo, M., Svár krutosti a lásky. Vámošova filozofická dizertácia.

2. Člověk jako fragment světa

V této kapitole se pokusím o uchopení a vysvětlení základních myšlenek a principů Vámošovy filosofické dizertační práce, jeho nejucelenějšího neprozaického díla. Autor začal studovat filosofii na Univerzitě Karlově v Praze, studia dokončil na Univerzitě Komenského v Bratislavě v distanční formě, neboť v té době už byl profesně praktikujícím lékařem.

2.1. Princíp krutosti

Dizertační práce *Princíp krutosti* je Vámošovým nejucelenějším přihlášením se k tzv. biologické filosofii.³³ Josef Tvrdý Vámoše dokonce po studiích vyzval, aby se věnoval založení biologické či medicínské filosofie jakožto universitnímu oboru, jestliže má zájem na akademickém poli pokračovat, neboť spojování lékařství a filosofie (např. narozdíl od Polska) nebylo na tomto území natolik obvyklé.³⁴ Vámoš chtěl svou závěrečnou práci vydat koncem 30. let, ale neuspěl. Jak poukazuje Lalíková, jedná se v případě jeho dizertace v mnohém o snahu filosoficky uchopit myšlenky, které Vámoš poprvé předvádí už v povídce *Atomy Boha*.³⁵ Vámošova dizertace však není pouhým doplněním a rozšířením myšlenkového základu tohoto krátkého prozaického textu. Dizertační práce je samostatným textem s vlastními interpretačními vyhlídkami, pokud však odhlédneme od skutečnosti, že je obecně ve Vámošově díle zatěžko napínat dělicí čáry. „Z iného zorného uhla by sme zasa dizertáciu mohli chápať aj ako výraz Vámošovej snahy hlbšie podložiť a azda aj usústavniť fragmentárne filozofické úvahy, roztrúsené v jeho literárnych dielach.“³⁶

Jedním z cílů práce *Princíp krutosti* je poukazovat na soupatřičnost všeho živého tvorstva a „podstatnú identitu všetkého živého na tejto planete, i vo vesmíre.“³⁷ Klade při tom stranou „etický význam nižšej, či vyššej dokonalosti živých tvorov“.³⁸ Vámoš také ve své práci představuje a konstituuje tři *principy*, dva *životní*, chceme-li pudové – princip krutosti a princip soudružnosti a jeden přístupný, když, tak *jedině* člověku – princip lásky.

³³ V československém prostředí se k tzv. vitalismu hlásili mj. František Mareš a Emanuel Rádl.

³⁴ Viz korespondenci J. Tvrdeho G. Vámošovi. Slovenská národná knižnica – Literárny archív, sign. 72 G 7.

³⁵ Lalíková, E., *Realita a filozofia na Slovensku. Ján Lajčiak, Gejza Vámoš a Svätopluk Štúr*, s. 47. Povídka *Atomy Boha* se později stala jakýmsi úvodem ke stejnojmennému románu.

³⁶ Zigo, M., Svár krutosti a lásky. Vámošova filozofická dizertácia.

³⁷ Vámoš, G., *Princíp krutosti*, s. 15.

³⁸ Tamtéž, s. 16.

S otázkou po prvotní příčině vzniku života se Vámoš vyhybavě vyspořádává po vzoru B. Russella, tedy, že je důsledkem *poverty of our imagination*.³⁹ Předkládá však vlastní hypotézu o tom, jak se život dostal na zemi.⁴⁰ Život se na již chladnou zeměkuru dostal „z venku“ (tzn. „odněkud“ z vesmíru) v podobě odolných jednobuněčných mikroorganismů.⁴¹ Ty žily zásadně odděleně a žily ze vzájemného rozpadu, resp. z toho, co zůstalo po buněčném dělení. Buněčné dělení tedy není zánikem, k čemuž se později vrátím. Stádium totožnosti a izolovanosti života ve formě volných jednobuněčných (pra)organismů Vámoš opakovaně považuje za veskrze *dokonalé*; v mokřím prostředí praoceánu byly ideální podmínky pro výživu i množení; navíc prostřednictvím buněčného dělení jsou jednobuněčné organismy takřka nesmrtelné. Vámoš pojímá život jako celek. Z hlediska vitality není mezi člověkem a sporou jiného rozdílu, než že spory jsou méně složité životní komplexy, tudíž méně náchylné výkyvům životních podmínek a jsou schopnější přežít. „Život nezničí ani vymretie ľudstva, ani rozdrúzganie zemegule.“⁴² Život se víří všude vesmírem jako prach v místnosti ve slunečním paprsku.⁴³

Práce *Princip krutosti* představuje specifické uchopení fungování a udržování života, jež bychom mohli rozdělit do *tří úrovní* (prehistorická, přírodní a společenská) a do *dvou pohybů* (od jednoty k mnohosti a vice versa). Vámoš ukazuje ideální model, jehož vrcholem a návratem je nutně ze společenského pohledu utopie. Snad jako v každé jeho práci se i v tomto modelu specifickým způsobem snoubí biologické a společenské, přírodní a lidské. Uvedené tři vývojové úrovně zde zveme *prehistorická, přírodní a společenská*. A jejich cíl je překvapivě stejný – přežití, liší se „jen“ způsob a prostředky. V prehistorické fázi se jedná se o životní počátky ve formě volných buněk; tu jsem se pokusila načrtnout v předchozím odstavci. Následně se budu věnovat hlavně *fázi přírodní* a později v souvislosti s principem lásky *fázi společenské*. *Pohyby* zde jsou myšleny jako: od jednoty k mnohosti, od mnohosti k jednotě.⁴⁴ Pohyby od „prvotní“ jednoty k mnohosti doprovází

---

³⁹ Vámoš, G., *Princip krutosti*, s. 26.

⁴⁰ Tamtéž, s. 24.

⁴¹ Jako „kosmický prach“, „infekce životem“. Tamtéž, s. 17.

⁴² Vámoš, G., *Polčlovek a iné prózy*. Bratislava, Kaligram 2016, s. 28.

⁴³ Tamtéž. Ve své dizertaci Vámoš okrajově zmiňuje i švédského chemika a fyzika Svante Augusta Arrhenia a jeho myšlenku přesunu života ve vesmíru ve formě kosmického prachu a spor – myšlenku panspermie. Viz Vámoš, G., *Princip krutosti*, s. 49.

⁴⁴ Jednotnému celku.

dva „životní principy“ – krutost a soudružnost a „lidský“ pohyb od mnohosti k jednotě má zapříčiňovat princip lásky.

2.1.1. Geneze životních principů

Jakmile některé jednobuněčné organismy zanechaly své totožnosti a individuálnosti a začaly se *sdrůžovat* do větších celků, našel mezi nimi své místo *boj*; anebo právě boj přiměl volné buňky k *soudružnosti*. Vámoš předvádí zatím dva ze svých tří principů; *princip krutosti* a s ním ruku v ruce jdoucí *princip soudružnosti*. Tyto dva spolujdoucí principy vedly volné buňky ke vzniku různých životaschopných útvarů. Díky těmto principům vznikaly buněčné komplexy vedoucí od rostlin, přes různé živočichy, až po lidské tělo. Stejný princip dopustil „vysoko komplikované formy životného boja a ... v prvej forme rozpútal organizovanú zkažu a organizované násilie vyššie diferencovaných bytostí“.⁴⁵ Zigo navrhuje alternativní názvy pro princip soudružnosti, tj. princip diferenciacie či princip individualizace a vysvětluje, že „deštruktívny princíp totiž nemôže pôsobiť tam, kde niet zložitých a individualizovaných živých štruktúr, teda v oceáne fádnej rovnakosti a elementárnosti.“⁴⁶

Ve funkčním buněčném komplexu (těle) jsou jednotlivé buňky omezovány v rozmnožování, pokud se ale v buňce probudí „staré instinkty“ a začne se nekontrolovatelně množit, vzniká nádor.⁴⁷ Stejně tak do těl mohou proniknout cizí parazitické jednobuněčné organismy a najít v nich živnou půdu k seberealizaci.⁴⁸ To jsou elementární příklady *principu krutosti* zasahujícího do výsledků působení *principu soudružnosti*. Otázka těla, je otázkou buněčných komplexů, jejichž vývoj sahá daleko k praoceánu, a to platí i pro lidské tělo; proto Vámoš ještě na této ryze biologické úrovni výkladu píše: „Smrt' človeka nie je žiadnou smrťou „duševnou ... *Smrt' tela je smrťou bunečnou*.“⁴⁹ Kterékoliv tělo, i to lidské, je tudíž na této úrovni Vámošovy práce chápáno ryze organicky. Vznik i fungování těl jsou organické. V již zmiňované povídce *Atomy Boha* promlouvá Stafylokokus, jakožto mikroorganismus, ke svým bratrům.⁵⁰ „...my sme

⁴⁵ Tamtéž, s. 21.

⁴⁶ Zigo, M., Svár krutosti a lásky. Vámošova filozofická dizertácia.

⁴⁷ Vámoš, G., *Princip krutosti*, s. 39.

⁴⁸ Bakteriologie a venerologie je hluboká studnice přirovnání a motivů Vámoše – spisovatele.

⁴⁹ Vámoš, G., *Princip krutosti*, s. 44.

⁵⁰ Stafylokokus promlouvá jako by za všechny mikroby, již byly tehdy považováni za nejmenší životaschopné jednotky. Ve Vámošově době se ještě za nejmenší organismy pokládaly organismy jednobuněčné, tedy mikroorganismy, o povaze menších, nebuněčných virů toho nebylo mnoho známo.

začiatok a koniec života, keď ešte nič nebolo, len chaos a len duch Pána lietal nad vodami, my sme už tam plávali v tých divých vodách, v tom chaose začiatkov.“⁵¹

Jakmile svet už neobývajú len samostatné voľné bunky „dokonalým spôsobom“ a v podmienkach najpriaznivejších, ale začínajú sa shlukovať do väčších celkov, teda stanú sa časťami celku, prišli medzi ňu ruku v ruce jdúci *principy soudružnosti* a *krutosti*. Ty od té doby platí v celom organickom svete, človeka nevyjímajúc. Dokonalé bezkonfliktné voľné bunky, medzi nimiž absentovalo zlo (krutosť), boli identické a samostatné, boli výrazom *blaženosti prvotného*. Jakmile sa objavila soudružnosť, objavila sa i krutosť. Ve svete mnohosti jsou přítomny různost (diferenciace a individuace), konflikt, zlo a krutosť prirodzene. Základným princípom organického sveta je princíp krutosti, ktorý funguje na všetkých jeho úrovniach – je primárnym základným prostriedkom sebezáchovy, a s ohľadom na človeka jej lze nazvať egoizmom.⁵² Ruku v ruce s ním jde druhý *základní životní princip* – princíp soudružnosti – ten je také prostriedkom sebezáchovy. Tyto dva principy jsou společné *celému* organickému svetu a potud bychom je plošně mohli nazvať *životními* či *přírodními*.

2.2. Analogie mikrob – člověk: nesmrtnost a nahraditelnost

Základní myšlenka Vámošovy dizertace je „spolupatričnosť“ a identita všetkých foriem života“.⁵³ Hned ve druhej kapitole své dizertační práce se Vámoš začne tázat po přímé korespondenci dvou krajností organického vývoje. Neptá se po příbuznosti, kterou už podle možností předestřel, ale ptá se na „úplnou identitu těchto dvou krajností vývoje, vrcholu a počátku, t.j. člověka a bakterie.“⁵⁴ Ostatně celá práce *Princip krutosti* nese podtitul „Mikrob a člověk“. Nakolik aspekty této identity Vámoš ve své práci vykazuje, se nyní pokusím sledovat a případně se jí pokusím rozpracovat za pomoci jiných textů autora a komentátorů jeho díla.

Vámoš často uvádí ve svých příměrech bakterie, jimž se většina chorob tehdy přisuzovala. V úvahách o životě Vámoš s bakteriemi nakládá s nevelkými odchylkami od dnešních poznatků, neboť viry se považují za organismy „na hranici života“ a nejsou ve své existenci a rozmnožování soběstačné, potřebují hostitele. Naproti tomu např. rakovinové bujení Vámoš „nesprávně“ připisuje bakteriím.

⁵¹ Vámoš, G., *Editino očko*. Podle vydání EMSA edičně připravila, dosl. a pozn. opatřila V. Surová. Bratislava, Tatran 1968, s. 115.

⁵² Kročanová, D., *Atomy Boha ako román negácie a tajného reformátorstva (K vplyvu Schopenhauera a Nietzscheho na Vámošovu tvorbu)*. *Romboid*, 27, 1992, č. 8, s. 55.

⁵³ Vámoš, G., *Princip krutosti*, s. 111.

⁵⁴ Tamtéž, s. 29.

Počáteční krajností organického vývoje je jednobuněčný organismus. „Jednobuněčná bytosť je nesmrteľná, lebo pri vhodných životných podmienkach, nikdy nedočká smrti vyčerpaním, či zostárnutím a ani nezostáva jedincom, schopným individuálneho deja životného, lež štepením omladzuje sa znovu a znovu a je týmto nesmrteľným.“⁵⁵ Takrečená *nesmrteľnosť jednobuněčných organismů* skrze „nekonečné“ dělení tkví v *absolutní nahraditelnosti* a zaměnitelnosti. Absolutní nahraditelnost je prostředkem této „nesmrteľnosti“. U takovýchto bytostí na počátku pojem boje neexistoval, „*nejestvuje u nich princíp tej cieľvedomej zrkazy, boja a komplikovaného zabíjania, ten princíp sebaobrany a životnej tragedie, ktorý sa neustále pripojuje k osudu výše diferencovaných bytostí*“.⁵⁶ To se však změnilo s příchodem principu soudružnosti (přestali se odlučovat izolovaní samostatní jedinci, ale po dělení setrvali v soudružnosti) a principu krutosti (jakmile se objeví boj, je důvod setrávat pohromadě).

Ve třetí kapitole svojí dizertace Vámoš vyjmenovává čtyři korespondující znaky člověka, ve smyslu lidského těla, a mikrobu, ve smyslu dědice pradávne volné buňky; na některé z nich jsme narazili už v předešlé kapitole. První, veskrze biologický znak je, že buněčné celky, včetně lidského těla, stále v sobě nesou mnohé prvky, jež jsou podle Vámoše odsledovatelné k prapočátkům; např. složenost živých těles z buněk, oběh tělesných šťáv coby „vnitřní oceán“, příbuznost složení mořské vody a krevní plazmy.⁵⁷ Dalším znakem, pojícím se k této příbuznosti „životního prostředí“, je (ne)omezenost rozmnožování. Jakmile je vytvořen jakýsi organický celek, rozmnožování je v něm omezováno ve prospěch celku. Naproti tomu prapočáteční volné buňky, díky svému dělení „nesmrteľné“, obývající praoceán, v rozmnožování omezovány nebyly. Tento aspekt v sobě můžou buňky čas od času začít „objevovat“. Kupříkladu nádorovité bujení se takto pokusí ovládnout celé lidské tělo. Vámoš píše, že v „oceáne by to bol na ohromné miliardy rozmnožený úspěšný druh infuzórny, na výživnej pôde bakteriálnej bol by to hustý, všetko zaplavujúci povlak v *buněčnom komplexu ľudského tela, je to nádor*.“ a dodává, že „*ľudské telo, vlastne jeho každý jednotlivý obyvateľ, nezabudli ešte dávnej a ničím nezhatenej voľnosti, slobodnej plavby oceánskej*.“⁵⁸ Jako třetí znak Vámoš uvádí to, že člověk v raném

---

⁵⁵ Tamtéž, s. 31.

⁵⁶ Tamtéž.

⁵⁷ Tamtéž, s. 36.

⁵⁸ Tamtéž, s. 39.

stádiu svého vývoje, je na krátký čas také jednobuněčnou bytostí.⁵⁹ Konečný, čtvrtý, biologický znak, se týká smrti. Na této úrovni lze říci i s ohledem na lidské tělo, již výše citovanou větou: „*Smrt' tela je smrťou bunečnou.*“⁶⁰ A ta smrt je postupná, tedy zasahuje buněčné skupiny postupně; jinak by totiž nebylo možné transplantovat orgány ze zdravých již „neživých“ těl, či zabránit rozkladu celého těla amputací zasažené oblasti.⁶¹

Vámoš však nezůstane jen u čistě biologických konotací. Vraťme se spolu s ním k výše tématizované nesmrtnosti určitých jednobuněčných bytostí. Nesmrtnost se zde chápe jako nahraditelnost z hlediska skupiny či rodu, vůbec zde nejde o nějakou jednotlivou buňku. Navíc dělení buněk není zánik, je to vlastně pravá re-produkce. Vámoš cituje Haeckela, když říká, že po dělení zůstane možná jen „odpadok ... nie odumrelá buňka“.⁶² Navíc, pokud i nějakou „složitější buňku“ usmrtíme, nemůžeme to nazývat smrtí mikrobů. „V preplnenej dielne [sic!] produkujúcej prírody takéto príhody sa vyskytnú [sic!] neustále. A predsa to neublíži buňke a pri nepočetnej [sic!] a stálej produkcii nových a nových bunečných jedincov ani nevieme ten čin definovať, čo znamená smrť jednej buňky.“⁶³ Vámoš se ale od mikroskopu přesouvá dál – k vesmíru i *k člověku*: „Zhynutím jednej buňky, hromady buniek, bunečných komplexov a konečne i najvyššieho komplexu bunečného, človeka, práve tak nemôžeme hovoriť o smrti, ako nemôžeme hovoriť o shasnutí ohňa, preto, že sme boli svedkom padania a vyhasínania jeho vychrlených iskier.“ a následně dodává: „*Ten večný oheň života horí ďalej. O jeho podstate nevieme nič. Je nám daná možnosť, len sledovať osud jeho atómov spadlých na našu zemekôru.*“⁶⁴ Nesmrtnost, jak ji chápe Vámoš, znamená zejména *nahraditelnost*. „Čo do večného trvania, kontinuity vesmírového [sic!] života, sme nesmrtní, práve tak, ako je nesmrtná buňka v oceáne ... z okruhu života neni [sic!] východisko. Lebo tak iste, ako život a nejmä [sic!] jeho jednobunečná forma je večná, tak iste ostáva večným i princíp súdružného delenia bunečného.“⁶⁵ V duchu této části Vámošovy práce je člověk nesmrtný, podobně jako je nesmrtný mikrob. „Dľa doteraz i naďalej povedaných permanencia a nehnúca kontinuita života je apriorná, bez znateľného začiatku i konca ... človek vraduje sa medzi

---

⁵⁹ Tamtéž, s. 43–44. Myslí se tím zárodečná fáze člověka.

⁶⁰ Tamtéž, s. 44.

⁶¹ Tamtéž, s. 45.

⁶² Tamtéž, s. 46.

⁶³ Tamtéž, s. 46–47.

⁶⁴ Tamtéž, s. 47. (Zvýraznila A.B.)

⁶⁵ Tamtéž, s. 51.

iný, necenný, massový produkt prírody“.⁶⁶ Nesmrtnost ve smyslu *nahraditelnosti* je klíčovým aspektem ve Vámošově analogii člověka a mikrobu, a jak se později pokusím ukázat, na tuto úvahu v leccčem navazuje i Vámošovo slovní spojení „atomy Boha“.

Vámoš v této specifické nesmrtnosti vidí i „prodlouženou ruku“ principu krutosti. „Stále obnovovanie života predovšetkým nám uberie nádeje na smrť, akokoľvek by sme si ju priali my, vlastnou svojou vyššou diferenciovanosťou unavené a vysokou složitosťou mučené komplexy bunecné tohoto sveta, ktorý Schopenhauer (naproti Leibnitzovi [sic!]) predstavuje si, ako ten najhorší zo všetkých možných svetov.“⁶⁷

V rámci zmiňované analogické dvojice, vidí v aspektu nesmrtnosti hlavní problém prof. Zigo a věnuje se mu v již citovaném článku *Svár krutosti a lásky. Vámošova filozofická dizertácia*. „Totálna zameniteľnosť jedinca je silnejšia než smrť!“⁶⁸ Nejen to, je dle Ziga problematické na úrovni člověka v této analogii, ale také jakási dvojitá trýzeň – nesmrtnost a zabíjející princip krutosti. Pokud je totiž v důsledku své komplikovanosti lidské tělo nejzranitelnější v boji se všudypřítomným principem krutosti, jak může být zároveň toto „nejsmrtnější“, tj. lidské tělo, zároveň nesmrtné. Zigo se ptá: „Lenže ako sa týka (prípadná) nesmrteľnosť, nevykynožitelnosť života na úrovni jednobunkových organizmov, zložitého ľudského organizmu, zásadne smrteľného a to práve v dôsledku pôsobenia princípu krutosti? Má nám byť útechou, či znásobiť naše muky?“⁶⁹

U Vámoše, na úrovni člověka, v této analogii však už nejde doslovně o *nesmrtnost* ve formě dělení jednobuněčných organismů, o nějakou „buněčnou nesmrtnost“ člověka, ale o nesmrtnost ve smyslu *nahraditelnosti*. Vámoš udělá nenápadný posun ve svém výkladu, neboť se z úrovně ryze biologické, v níž psal opravdu o buněčném složení lidského těla, přesune na úroveň obecnější analogie nahraditelnosti „druhové“. Ještě stále však nejsme na úrovni, kdy by bylo možno naplno uvažovat o možných etických aspektech.⁷⁰ Vámoš je zde ještě stále chladným vědcem, který své oko často „nahrazuje“ mikroskopem, případně i teleskopem; „optika“ je však stejná, jen vzdálenost se liší. Principem soudružnosti vznikají individua, diferencované celky složené

⁶⁶ Tamtéž, s. 52.

⁶⁷ Tamtéž, s. 50.

⁶⁸ Zigo, M., Svár krutosti a lásky. Vámošova filozofická dizertácia.

⁶⁹ Tamtéž.

⁷⁰ Pro ty se otevírá prostor až v kapitole VII. Vámoš, G., *Princíp krutosti*. V této práci se jimi budu zabývat později.

z buněk k sobě zprvu přimklých, ale takto vznikají všechna individua, tedy i zvířata i rostliny; vše, co je složeno z buněk. A tato vzniklá individua jsou v „masové produkci přírody“ vždy v rámci jakýchsi „rodů“ či „druhů“ zaměnitelná, nahraditelná a v tomto smyslu nesmrtelná, a všechny je tvoří přesně i tímto způsobem „nesmrtelné“ „atomy“. Ve specifickém pohledu na dav se člověk *snadno* může stát částí stejně zaměnitelnou jako mikrob na tyči v tramvaji nebo plankton v proudu. Zde se opět hlásí ona nahraditelnost. Vámoš často vystupuje proti individualitě, neboť je vrcholným projevem principu krutosti, jež by *ideálně* v sobě měli lidé *specificky* potlačit (o tom bude řeč z pozdějších kapitolách). Otázkou je jak a za jakých okolností. V pozůstalosti narazíme na Vámošovo prohlášení: „Byť osvedčeným a pokojným kolieskom stroja hodín dneška pokladal by som si za urážku.“⁷¹ V této kapitole se ale ještě stále nacházíme na úrovni, jež jsem v úvodu nazvala „přírodní“. O nahraditelnosti, individualitě a člověku, bude řeč i v dalších kapitolách, avšak z jiného než jen „biologického“ pohledu.

Nahraditelnost, jak s ní Vámoš operuje v *Principu krutosti*, je volnějším a obraznějším způsobem myšlena i v nedatovaném zápisku z pozůstalosti. Objevuje se v něm i spojení: *bratrstvo živých* na zemi. Toto slovní spojení se objevuje i v románu *Atomy Boha*. „Nie je už teraz, minul sa včerajšok, ale i prítomnosť zmizla. Nie je zajtra ani za mesiac ani za rok. Lavina času sa valí, záplava zakrýva všetko. Zmizly už známe tváre, prišly nové, zmiznú i tie a za nimi nové a nové. ... Všetko to smetie záplava času. Ozrutný jeho prúd hrmí a valí sa. Vzplanú nové životy, aby vystriedaly staré. Tak cudzie neznáme životy a predsa nie cudzie. Tie samé ako naše. Tí samí ľudia, naši živí mysliaci, trpiaci i radujúci sa bratia, naše nehynúce pokračovanie. Nekonečná reťaz bratrstva živých na zemi.“⁷²

Abychom však tématu „nesmrtelnosti“ nezůstali tolik dlužni, je třeba zmínit, že Vámoš se v V. kapitole své dizertační práce vyjádří výhradně k biologické smrtelnosti diferencovaných bytostí (tj. víc jak jednobuněčných), stran metaforické úrovně nesmrtelnosti ve smyslu nahraditelnosti. A na konci své dizertace si Vámoš rezervuje pojem „smrt“ pro živočichy „s vědomím“.⁷³ To ale předbíhám. Diferencované bytosti vznikly tak, že princip krutosti „*vyriešol rozkaz súdružnej diferenciácie*“.⁷⁴ Z předchozího

⁷¹ Vámoš, G., *Pravopisári*. Slovenská národná knižnica – Literárny archív, sign. 72 AB 9.

⁷² Vámoš, G., *Novoročná meditácia*. Slovenská národná knižnica – Literárny archív, sig. 72 AA 12.

⁷³ Vámoš, G., *Princíp krutosti*, s. 71.

⁷⁴ Tamtéž, s. 61.

již víme, že princip krutosti a princip soudružnosti přicházejí spolu. Nemoc a smrt jsou „darem“ těchto dvou principů, resp. Vámoš řekne, že principu krutosti. Nemoc a smrt v pravém slova smyslu jsou možné jen u diferencovaných bytostí (buňka může být poškozená, defektní, ale sama nemůže být chorá).⁷⁵ Navíc je „pozoruhodné i toto, že nemoci přibývá [sic!] stupňami diferencovanosti“ – to je také projevem krutosti par excellence, neboť nejvíce diferencované bytosti jsou nejzranitelnější.⁷⁶ Člověk se brání onemocnění dvojím způsobem: automaticky (tělo začne bojovat samo) a rozumově, tj. pomocí medicíny. Proto je nejsilnějším „bojovníkem“ s principem krutosti člověk (uviděl a zdolává bakterie).⁷⁷ K tomuto stěžejnímu momentu se obšírně vrátím v kapitole 2.3., nejprve však následující kapitola specificky doplní myšlenku analogie mikrobu a člověka v rámci života.

2.2.1. Být atomem života, být atomem Boha

„...dolu i hore všetko summa summarum splýva v jedno, v Najvyššie Dobro či Zlo, Prozreteľnosť či Náhodu, Živú Vôľu – v Boha. Boh je život a my sme atómy Boha.“⁷⁸

Ačkoliv Vámoš tuto větu literárně vkládá do úst mikrobům, netýká se jen jich. Připomeňme slova z *Principu krutosti*: „Ten večný oheň života horí d'alej. O jeho podstate nevieme nič. Je nám daná možnosť, len sledovať osud jeho atómov spadlých na našu zemekôru.“⁷⁹ I člověk je z Vámošova biologického hlediska dědicem osudu „atomu spadlého z vesmíru“. Jen je mnohem zranitelnější než mikrob, protože je mnohem složitější – „biologicky chabější ... než nezranitelná a nekonečná súcnosť jednobunečná“.⁸⁰ Škála atomů života (či Boha) je rozmanitá jako sám život. Vše živé, od mikrobu po člověka, jsou jeho atomy. U jednobuňčných organismů je metafora atomu obohacena o úroveň jakési na první pohled viditelné „jednoty“. Složitější živočichové jsou sice složeni z „atomů“, potud by bylo možno namítat proti metafoře *atomu* i pro ně, důležité je ale vzpomenout, že v rámci jedné z přírodních nutností – tedy např. rozmnožení (toho onoho

⁷⁵ Tamtéž, s. 61–62.

⁷⁶ Tamtéž, s. 62.

⁷⁷ Tamtéž, s. 64.

⁷⁸ Vámoš, G., *Editino očko*, 1968, s. 116. Uvedený citát je vkládán do úst mikrobům.

⁷⁹ Vámoš, G., *Princip krutosti*, s. 47. (Zvýraznila A.B.)

⁸⁰ Tamtéž, s. 53. Nekonečná kvůli „bezezbytkovému“ dělení.

druhu), jsou tělesa složená z buněk z *hlediska svého účelu* jednotnými celky. I všechny diferencované životní celky jsou pak atomy Boha, jsou individua i ve smyslu *in-dividere* – tedy nedělitelné.⁸¹ Potud je nadsazeně „atomem“ každý živý organismus, nehledě na to, že je stvořen z atomů ve smyslu buněk.

Pojem *život* Vámoš uchopuje problematicky volně. Zigo se ve svém článku proto pokusil o souhrn možností, jak se pojem život ve Vámošově dizertaci vyskytuje: „a) akýsi univerzálny haeckelovský substrát organickej prírody (analogický pojmu energia pre prírodu vôbec), b) pojem vyjadrujúci odlišnosť (a zároveň vzájomnú spätosť) rôznych úrovní evolúcie organickej prírody, c) pojem, vzťahujúci sa na ľudskú existenciu v antropologickom i existenciálnom zmysle“.⁸² První uvedený význam se týká opravdu prvotních prapůvodních volných identických počátků organického vývoje, před začátkem diferenciacie a individuace, před začátkem působení principů krutosti a soudružnosti, myslí se ona „blaženost prvotního“, o níž je zmínka na začátku 2. kapitoly. Druhý význam se týká fáze výkladu, ve které se nyní nacházíme. Odlišnost různých variant života – projev individuace a diferenciacie v důsledku působení principu krutosti a soudružnosti – a zároveň jejich společný rys – všechny jsou atomy téhož (ať už to nazveme životem, Bohem, či přírodou), všechny varianty života jsou „bratrstvo živých na zemi“. Poslední význam se týká místa člověka ve světě a v životě. Pakliže Vámoš nazve život obecně „věčným“ a „nesmrtelným“,⁸³ předpokládá se „v životě“ absolutní nahraditelnost „jednotlivých exemplářů téhož druhu“. „Čo do večného trvania, kontinuity vesmírového života, sme nesmrtelní, práve tak, ako je nesmrtelná buňka v oceáne, s ktorou sdielame spoločnú formu i osud, len krátky čas, aby sme potom na pokyn principu krutosti tvoriac, diferencované súdružné komplexy ... [a] uzreli ... Že nám z okruhu života neni [sic!] východisko“.⁸⁴ „Spád komplexového jedinca práve tak nič neznačí, ako zhynutie kopy infusorií uvarených v hrnci vody.“⁸⁵ Ano – z „hlediska“ života a chápáno ve druhém významu podle Ziga. „Třetí význam“ pojmu život bude tématem v následující podkapitole.

V povídce *Paranoik* se objevuje tato úvaha: „*Rozumejte mi! – nemožno zomrieť!!*
Ja, moja bolesť, moja radosť zomrieť nemôže, lebo ja ani nie som. Chápete ma, ja,

⁸¹ Zde se nemyslí na prapůvodní identické volné buňky, mezi nimiž ještě neměly své místo principy krutosti a soudružnosti. Nedělitelností se zde *nemyslí* nemožnost buněčného dělení, tj. nemožnost rozmnožení.

⁸² Zigo, M., Svár krutosti a lásky. Vámošova filozofická dizertácia

⁸³ Vámoš, G., *Princíp krutosti*, s. 46–47.

⁸⁴ Tamtéž, s. 51.

⁸⁵ Tamtéž, s. 52.

jednotlivec, nie som; sme len my. Mravec ako mravec...“ a pokračuje „*Nieto smrti, život je večný a večná je aj bolesť i radosť. Ja nie som ja; som len variáciou života, som len jeho atómom.*“⁸⁶ Řečníkův poznatek úplné nahraditelnosti lidí, stejně jako mravenců nebo třeba gonokoků je zřejmý, musí být rovněž zřejmé, že Vámoš tato slova vkládá do úst *paranoikovi*.⁸⁷ Jak chápe věčnost dovysvětlí – myslí rovněž nahraditelnost. Říká o sobě, že je atomem života, výše se takto samy nazývaly Vámošovy personifikované mikroby. Pohybujeme se zde ve druhém a potažmo i třetím ohledu pojetí života podle Zigova rozdělení.

Nahraditelnost jako charakteristika člověka je přijatelná, pokud je chápán a) čistě biologicky jako atom Boha, jako „jednotka“ života, jakožto jeden z mnoha živých organismů téhož druhu, b) jakožto součást masy. Ve specifickém davu je člověk opravdu zaměnitelný.⁸⁸ Více se tomuto aspektu budeme věnovat v kapitole o *Argumentu skutočnosti*.

Výraz atomy Boha je v této práci chápán analogicky k výrazu atomy života a atomy přírody. Navíc „Bůh“ ve Vámošově díle rozhodně nemá ustálené pojetí. Jednou jako inženýr inženýrů, jindy marnotratný stvořitel, rozmarná krutost, možná i duch světa, velice často vystupuje jako metafyzické označení celku života. Objevují se jak striktně protitheologická vědecká stanoviska, tak myšlenky, u nichž by se dalo spekulovat o Vámošově religiozitě. Ovšem veskrze platí, že lze říci, „že pociťoval a priori nedůvěru ku křesťanskému, ale aj židovskému vymedzeniu podstaty tohto termínu, obdobne ako Nietzsche.“⁸⁹ Tato citace komentuje pasáž z románu *Odlomená haluz*, a ačkoliv se jedná o Vámošovu nejvíce nábožensky tematizovanou práci, tak následující slova nejsou v rámci celého díla jediná svého druhu. „Pri posledných, základných otázkach filozofie stretávame sa s niečim, čo sa dá iba chaoticky naznačiť a čo doteraz neni vyriešené. Môžem to nazvať, ako chcem, medzi inými aj Bohom. Nuže dobre, nech je to Boh. Nie chudoba ľudskej mysle, nie tristo iných teórií.“⁹⁰ Zde ovšem není místo pro snahu hledat možné religiozní

⁸⁶ Vámoš, G., *Polčlovek a iné prózy*. Bratislava, Kaligram 2016, s. 28.

⁸⁷ Ponechme tento moment v paměti, vrátíme se k němu v souvislosti s textem *Chvála obmedzenosti* a kvůli roli *bludu* ve Vámošově koncepci. Takřečený paranoik si totiž neuvědomuje možnosti své lidské individuality, nýbrž jen té, která mu je dána, jakožto diferencované bytosti. O individualitě bude přesněji pojednáno níže.

⁸⁸ Bude o tom řeč v pozdějších kapitolách.

⁸⁹ Lalíková, E., *Realita a filozofia na Slovensku. Ján Lajčiak, Gejza Vámoš a Svätopluk Štúr*, s. 54.

⁹⁰ Vámoš, G., *Odlomená haluz*. Praha, Melantrich 1934, s. 64–65. Uvedený výňatek z románu je hlasitá úvaha rodiče, který při zápisu svého syna na gymnázium neobstojí s možností, že by nepatřil k žádnému

aspekty Vámošových úvah, ty ostatně nepatří k nejpočetnějším. Ve výrazech „atomy boha“ a „krutý Boh“ pojem Bůh neříká více, než by mohl znamenat život či příroda. Ladislav Kováč ve svém eseji *Theodicea: atómy Boha* konstatuje, že tyto výrazy, jsou pro Vámoše „už len metafory darvinovského chápania života a jeho evolúcie.“⁹¹

Důležité je, že v pozůstalosti se dozvídáme, že Vámoš si před druhým vydáním románu nebyl jist, zdali by neměl v názvu zaměnit Boha za přírodu, nebo za něco jiného; například *Atomy přírody* by totiž nevzbuzovaly tolik nežádoucích náboženských konotací.⁹² I proto je na místě uvažovat i o možnosti, že pro Vámoše, medika a biologa, nebylo v mnohém tolik rozdílností mezi Bohem a přírodou. Pravděpodobně pro svůj román uvažoval i o názvu *Atomy života*. Už jen proto, že se v jeho textech toto označení vyskytuje s náležitou vážou.

Tuto podkapitolu lze shrnout takto: pakliže Vámoš i člověka nazývá atomem Boha, myslí tím jakousi „jednotku života“, jednoho z mnoha „živých tvorů“ téhož druhu v rámci rozmanitosti diferencovaných bytostí – participantů životních principů. Jakožto člena „bratrstva živých na zemi“.⁹³

2.3. Život a člověk

„Čo je to tedy, čo človeka urobí človekom?“⁹⁴

Vámoš je v *Princípu krutosti* odhodlaným monistou,⁹⁵ jeho jednotným principem pro fungování světa je život s jeho dvěma hlavními „životními“ principy. Avšak ve druhé polovině své práce vykročí od čistě přírodního světa i výhradně směrem k člověku. Nejprve se krátce zmiňuje o „lidském duchu“ a o tom, jak by se to mělo s jeho individuálností a permanencí. Váha, kterou této „věci“ (zejména filosofie) připisuje, je podle Vámoše zveličená a nadhodnocená, jelikož „vec, v ktorej je [člověk] zainteresovaný

---

náboženství, neboť náboženská výchova je povinností.

⁹¹ Kováč, L., *Theodicea: atómy Boha. Knihy a spoločnosť*, 4., 2007, č. 3, s. 2.

⁹² Viz korespondenci G. Vámoše s jeho otcem Vojtechem Vámošem. Slovenská národná knižnica – Literárny archív, sign. 72 O 24.

⁹³ Obrat „bratrstvo živých na zemi“ se čteně objevuje v zápiscích z pozůstalosti a také v románu *Atomy Boha*.

⁹⁴ Vámoš, G., *Princíp krutosti*, s. 53.

⁹⁵ Tamtéž, s. 54.

vyrástie mu cez horizont. A tak je to s vedomím, s duchom ľudským a s tou našou „božskou“ invenciou.“⁹⁶ „Duch, v zúčastnenstve tak sebecký, zveličovaný a z diaľky tak bezmocný a malý.“⁹⁷ Lidé, účastníci tohoto nahodnoceného ducha, jsou natolik diferencovaná individua, že se škála tohoto ducha pohybuje od „inteligencie vajíčko hladajúceho spermata, pudového nemluvňata, idiota, športsmana, matematika, odborníka, polyhistora, genia.“⁹⁸ Vámoš se pak táže, na koho z nich, na čí ducha, by se vzťahovala permanence – jen na génia, či také na embryo? A pokud i na embryo, tak přeci také na bakterii – naráží na ztrátu individuace (která přeci u člověka vrcholí). Tuto linku však dále nerozvede. Nicméně příkladem génia, je zcela jistě pro Vámoše Spinoza – „ojedinělý a jasný duch ... vedel sa vymaniť z dusivej atmosféry [svojí] doby ... a ... fanatického okolia“,⁹⁹ dále o Spinozovi Vámoš napíše, že: „Přírodu chápal ako „tvoriacu substanciu“, ktorú nazýval bohom.“¹⁰⁰ Vámoš se *pokouší* o totéž! Bůh, život, příroda – ať už to nazývá jakkoliv – Vámoš chápe jako rozmarnou a krutou „tvořící substancí“, která má k dispozici princip krutosti a soudružnosti, a jejíž jsme my všichni „participantí života“ atomy. Máme snad nějaké *vyšší poslání než jen sebezáchovu* (tj. přežití, vyživení, rozmnožení), kterou má za hlavní cíl i nejměňší mikrob?¹⁰¹

„Žitie živých tvorov chápeme, ako snahu udržovať seba a svoje potomstvo. Prostriedkom tejto snahy je boj ... *rastliny* [jsou] najmenej bojovnými členmi bojujúcej armády živých tvorov a v etickom zmysle najnevinnejší [sic!]. ... Spôsob výživy je boj.“¹⁰² Jak bylo naznačeno na konci kapitoly 2.2., hlavním „evolučním“ milníkem mezi zbytkem živého tvorstva a člověkem, je dalekosáhlost schopnosti boje. Vámoš za hlavní bojovníky považuje lékaře.¹⁰³ Žádný jiný „diferencovaný tvor“ krom člověka neobstojí v cíleném vědomém boji s bakteriemi, které jsou nejen že jednobuněčné, ale přirozeně pro člověka i neviditelné.¹⁰⁴ Nejzřetnějším projevem výjimečnosti člověka je podle Vámoše medicína, „lekárska veda vykonala to najvyššie, v znamení odvekého boja živých“.¹⁰⁵ *Pozoruhodné je, že tento nejvyšší lidský výkon – medicína – není v důsledku nic jiného než vysoce*

---

⁹⁶ Tamtéž, s. 55.

⁹⁷ Tamtéž.

⁹⁸ Tamtéž.

⁹⁹ Tamtéž, s. 56.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 124.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 58.

¹⁰² Tamtéž, s. 64

¹⁰³ Tamtéž, s. 65.

¹⁰⁴ Lékaři bojují s „neviditelným“. Jeden z ústředních motivů románu *Atomy Boha*.

¹⁰⁵ Vámoš, G., *Princip krutosti*, s. 65.

specializovaný spôsob sebezáchovy! Pochopiteľne pak Vámoš za najdôležitejší objavy považuje mikroskop a bakteriologiu.¹⁰⁶

„Princip krutosti priniesol nám na zem pojem smrti.“¹⁰⁷ Cieľom boje živých je prežiť. Pojem smrti, jak bylo již zmíněno, se neváže k prvotním jednobuněčným organismům, neboť „pojem smrti je viazaný k určitej individuálnosti a tej buňka nemá ... je tiež viazaný k prvotnému primitívnemu pocitu vedomia a to je vlastnosťou už vyššie [sic!] organizovaných bunčných komplexov. Jednobuněčný svet nemá jednotlivcov.“¹⁰⁸ Zmíněný primitivní pocit vědomí zahrnuje už i rostliny.¹⁰⁹ Smrt je přítomna až tehdy, když jsou utvořeny soudružné bunčné celky, „smrt“ jednobuněčných organismů a pokročilejších gastrul aj. nazývá Vámoš „zánik“. V dřívějších kapitolách hojně zmiňovaná „nesmrtnosť“ u človeka znamenala a) odkaz na jednobuněčnou počátečnú zárodkovou fázu človeka a potažmo složenost z buniek b) metaforický obrat na úrovni atomů života, ktorý byl explikovaný v předešlé podkapitole v souvislosti s nahraditelností. Proto si Vámoš může dovoliť napsat, že „človek nie je privilegovaným tvorom, požívajúcim isté ohľady medzi živým (ako si to rád domýšľa), lež rovnakým spôsobom sdiel'a osud ostatných svojich nižších bratov na zemi. Smrť človeka, lepšie rečeno jeho zánik začína tiež až po započatej diferenciácii [sic!] stavu jednobuněčného.“¹¹⁰ Konkrétnejši: lidské zárodky (spermie a vajíčka) príroda rozmarně chrlí a nechává zanikat stejně jako jednobuněčné organismy a u žádného z nich Vámoš nemluví o smrti. Princip krutosti způsobil to, že „nesmrtelné“ prapočátky života se začaly diferencovat a individualizovat, začaly se komplikovat, a tudíž začala slábnout jejich vitalita a objevila se mezi nimi nemoc i smrt. A navíc i neustále se stupňující a specializující formy boje o přežití. Individualita je dravá, neboť jakmile (díky dvěma základním životním principům) vznikla, byla určena k boji o přežití.¹¹¹ Ovšem, co je *tímto* životem podle Vámoše? Je to rozmnožování a vyživování – nic vznešeného! Samý začátek existence lidského jedince je jednobuněčný stav, Vámoš řekne: „Alfa a Omega celého života jednotlivca. Počiatok jeho vzniku a účelový produkt jeho životnej borby“ a ta „výplň“ medzi tím, to, co my běžně nazýváme „životem“? To je

---

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 68.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 70.

¹⁰⁸ Tamtéž. Základ každé živé buňky je identický, rozdíl je jen ve formě živého protoplazmatu.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 80.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 72.

¹¹¹ A to i např. v embryonálním stádiu človeka. Vámoš v této souvislosti poukazuje na srostlá dvojčata, nebo na anomální případy zdvojených orgánů jakožto pozůstatků těch „individu“, které „prohrály“. Viz tamtéž, s. 75.

„*tá veľká okľuka* od buňky k buňke“.¹¹² Zigo na margo zde sledovaného Vámošova výkladu napíše, že nasleduje „dlhá pesimistická tiráda o tom, čomu všetkému by sa bol mohol život vyhnúť, keby bol ostal na úrovni jednobunkových organizmov a najmä, keby nedospel až na úroveň človeka.“¹¹³

Hlavní a základní charakteristika človeka oproti jiným živým organismům, mimo to, že je u něj vrcholí diferenciace a individuace, a tudíž i síla principu krutosti, je to, že *vnímá a uvědomuje si svůj osud*.¹¹⁴ Právě proto člověk může být největším bojovníkem s krutostí života, proto může být lékařem a bojovat i s „nesmrtelnými“ a bez mikroskopu „neviditelnými“ mikroby, které ho svou vitalitou převyšují. Tím, že u člověka princip krutosti vrcholí, jelikož je nejvíce diferencovaným a individuovaným tvorem, může být *člověk i tím nejkrutějším*.

2.3.1. Princip lásky

Dizertační práce *Princip krutosti* představuje tři principy. Zatím byly představeny jen ty dva, jež lze nazvat *životními*, tj. princip krutosti a princip soudružnosti; tyto dva principy Vámošově práci dominují. Třetím principem je *princip lásky*, který bychom mohli nazvat *principem lidským*, neboť je *přístupný* výhradně člověku. Princip lásky je „*vyšším etickým principem*“ a je *nepřevoditelný* na „na celé živočišstvo“, jelikož při „všetkej dobrej snahe, ktorou by sme radi zasiahli a napraviteľsky riadili zamotaný a krutý osud živých tvorov, nás opanuje pocit bezmocnosti a oči naše uzrú akúsi biologickú nutnosť despotizmu vykorisťovania, utlačovania slabších a brutálnosti – to všetko dielo principu krutosti“.¹¹⁵ Naproti tomu u člověka, jak Vámoš píše, „nielen že nemôžeme rezignovať a rezignovane trpieť stereotypné riadenie osudu, ale uvedomenie si zla, ktoré na nás nalieha, zaväzuje nás k protiopatreniam“.¹¹⁶ Co se týče člověka, se tedy můžeme snažit o výpady a opatření proti důsledkům dvou životních principů. Prostředkem k tomu je *princip lásky*, je to princip „nepřirozený“, člověkem stvořený a člověkem ovládaný.

---

¹¹² Tamtéž, s. 77–78.

¹¹³ Zigo, M., Svár krutosti a lásky. Vámošova filozofická dizertácia.

¹¹⁴ Vámoš, G., *Princip krutosti*, s. 81.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 81–81.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 84.

Protiopatření principu lásky proti principu krutosti jsou dvojího druhu – *fyzické* a *etické*. Protiopatření fyzická člověka chrání před „zlem fyzickým“,¹¹⁷ tj. základní lidské vynálezy ochrany před zimou, hladem, nemocemi atd. Člověk tuto úlohu vždy nějakým způsobem zastával, neboť je v té nejzákladnější podobě nutností pro přežití; avšak byly doby, kdy byla zanedbávána a byly také doby, kdy vzkvétala. Není důvod tuto ochranu člověka před přírodní krutostí rozvádět více. O to důležitější jsou protiopatření rázu etického. „Ten na život človeka tak úplne priameho vlivu nemá, oči davu ho nezbadajú, alebo ho neustále ztrácajú s [sic!] pozornosti.“¹¹⁸ Tento aspekt etických opatření proti krutosti je veledůležitým motivem, o kterém je prakticky celá 4. kapitola této práce o *argumentu skutečnosti*. K tomu, aby tato „opatření“ etického rázu, která jsou projevem působení principu lásky, byla prosazována a promyšlena (jinými slovy, aby se „děla“), je zapotřebí „mysliteľskej výchovy“ a omezování lidské (svoji) individuality.¹¹⁹ Pakliže jsou individualita a diferenciace „produkty“ principu krutosti, který v člověku vrcholí (ve srovnání s jinými „tvory“), tak na to, aby mohl fungovat princip lásky, musí být omezovány. Princip lásky nutně musí být omezovatelem, neboť „koriguje“ a „přetváří“ ono „přírodní“ v člověku, které je reprezentováno právě slepou krutostí, jejímiž nositelé jsou dva „životní“, chceme-li „přírodní“ principy. Princip lásky, je mj. *spiritus agens* dobře, tj. demokraticky,¹²⁰ fungující společnosti, společenství lidí.

Třetí princip, *princip lásky*, je tedy dosažitelný jen pro člověka a je potlačením sebe sama ve prospěch *druhého* a ve prospěch *celku*; v rámci principu lásky se potlačuje individualita (výsledek principu krutosti v součinnosti s principem soudružnosti), která v člověku vrcholí. *Jádrum principu lásky je skutečnost, že člověk je schopen sebeuvědomění a jednání*. V důsledku toho se nějak umí postavit dvěma základním životním principům, které jinak bezvýhradně ovládají svět přírody. Člověku je zatěžko odpojit se od dvou základních principů úplně, ale nemusí jimi být ovládán zcela. Oba, princip soudružnosti a princip lásky „sa týkajú človeka. Prvý síce nielen jeho, no jeho najväčšmi, lebo v človeku vrcholí diferenciácia a individualizácia, ktoré sú jeho

---

¹¹⁷ Tamtéž, s. 84.

¹¹⁸ Tamtéž.

¹¹⁹ Tamtéž.

¹²⁰ Tamtéž, s. 85. Vámoš používá příklady „společností“ různých druhů mravenců (Tamtéž, s. 82–83), proto dále napíše: „vtedy, keď už i mravce sa demokratizujú, je úžasná hanba pre človeka nepokročiť od zverského stredoveku ani kroku napred“ (Tamtéž, s. 85). Okrajově o tom, jak Vámoš nakládá s pojmem demokracie srv. Brocková, A. Argument skutočnosti a jeho vplyv na individuuum pohľadom Gejzu Vámoša. Prijato k publikaci v mimořádném čísle Filosofického časopisu *Spectres of The Self* (2020).

dôsledkom. Druhý zasa výlučne, lebo predpokladá sebauvedomenie. Oba majú zároveň vzťah k princípu krutosti – ústrednému princípu Vámošovej konštrukcie. Prvý tým, že vytvára a postupne umocňuje podmienky pre jeho presadzovanie sa, druhý tým, že je viacmenej účinným nástrojom jeho eliminácie, „paralyzovania“.¹²¹

Tým, že je človek schopný sa postaviť proti, potlačiť v sobe „prírodný“, špecificky narušuje fungovanie prírodného rádu, jehož alfa i omega jsou vyživování a rozmnožování (pod taktovkou „prírodných princípů“). K těmto základním atributům udržování života musí člověk pro zachování kontinuity dospět nějak jinak než nevědomým přinucením „prírodnými princípy“, jako je tomu všude jinde v přírodě. Avšak absolutní „svobodné podvolení“ se principu lásky není správné interpretační směřování ve výkladu tohoto principu. Podvolit se principu lásky totiž zřejmě ani není dobře možné, neboť tento princip není „přirozený“, není apriorní a „nenutí“. Naopak „prírodné princípy“ fungují tak, že nutí. U všech jiných živočichů krom člověka tak činí bezvýhradně „nevědomě“, nebo alespoň mírněji řečeno – bez alternativy (zmírňují toto tvrzení, neboť sám Vámoš nějaké primitivní vědomí přiznává i rostlinám, neřkuli zvířatům).

Princip krutosti je základním kamenem „boje“ ve světě. Proto Vámoš, když začíná mluvit o principu lásky, mezi prvními zmiňuje ostudnost a ohavnost člověka v tom, že dosud vyvíjí všemožné druhy zbraní a třímá na své hrudi a ve své mysli všemožné projevy krutosti, místo aby zúrodňoval, okrášloval a léčil.¹²² Jinými slovy, člověk si „přidělavá“ a „vyživuje“ nepřítel v člověku, místo aby se zdokonaloval v „boji“ proti elementární fyzické krutosti života a přírody. V souvislosti s tímto tématem Vámoš znovu připomíná myšlenky „bratrstva živých na zemi“ a „soudržnost všeho živého“ a píše, že „treba zničit vedomie, že „po mne potopa“, neboť takové uvažování a „slepá oddanosť jemu, je príčinou celej našej nesrovnalej [sic!] sociálnej biedy.“¹²³ Tento ohled Vámošova myšlení v sobě nese nejen společenský ale i ekologický rozměr, který zde nebudu více rozvádět.

Domnívám se, že v principu lásky jde Vámošovi spíše o vědomou harmonizaci „prírodných princípů“, než o jejich prosté potlačení. A pokud ne o harmonizaci, tak o jejich vědomé ovládnutí a nakládání s nimi. Neboť jak bylo výše zmíněno, i princip lásky může na

¹²¹ Zigo, M., Svár krutosti a lásky. Vámošova filozofická dizertácia. In: Ostium, roč. 7, 2011, č. 1.

¹²² Vámoš, G., *Princip krutosti*, s. 85.

¹²³ Tamtéž, s. 86.

sebe vzít podobu „boje“. Klíčové je to, aby „přírodními principy“ nebyl člověk slepě ovládnán. Principy krutosti a soudružnosti, které fungují u všeho tvorstva průřezově a stejně a jsou slepé, můžeme je označit za charakteristiky *chování*, jsou prostou *vůlí k životu*. Naproti tomu princip lásky se projevuje v *jednání*. Nepotřebuje být dvojitý, binární, jako první dva principy přírodní. Princip lásky v sobě zahrnuje varianty pro jednání, má v sobě obě pozice a označuje vědomé nakládání s nimi. Harmonizace dvou základních životních principů principem lásky může být chápána jako snaha o přiblížení se „původní“ jednotě, sic obtěžkáni mnohostí. Jednotou zde myslím onen „původní blažený stav“ před příchodem krutosti do světa. Láska má přivádět mnohost a diferencovanost zpět do jakési „jednoty“, kterou jinak znemožňují ony dva principy. Jako by jednoty dob, kdy ještě principy krutosti a soudružnosti nepůsobily; má se to však dít nikoliv setřením diferencovanosti (nebylo by to možné), ale působením principu lásky jako primárního *stmelujícího* principu. Stmelovací funkce je na bázi *soudružnosti*, avšak bez jejího záporného dvojčete, *krutosti*. Krutost je přitom chápána obecně jako prostředek sebezáchovy a výraz egoismu. Pokud by tedy byl *pouze* potlačen tento princip, vedlo by to pouze k oslabení jedince i rodu. K tomu, aby se toto oslabení nestalo fatálním, je potřeba důsledného působení principu lásky, který oba zase posílí. „Vidieť seba samého v iných znamená potlačiť vlastný egoismus, čiže vôľu k životu“.¹²⁴ Kováč píše, „Človek musí vychádzať z poznania jednoty všetkých živých bytostí. Princíp krutosti, na ktorom spočíva evolučná súťaž, treba nahradit' princípom lásky: solidaritou, vzájomnou pomocou.“¹²⁵ Kováč tedy mluví o nahrazení principu krutosti, výše citovaný Zigo o jeho eliminaci a paralyzování; domnívám se, že je možné současně uvažovat o snaze k harmonizaci „životních principů“ principem lásky, protože jsou beztak v člověku přítomny a nelze se jich plně zbavit, naopak je lze „polidšřovat“. Princip lásky je totiž podle Vámoše „osud zmírňující sok“ základních životních principů.¹²⁶

„Rúcaním namyslenej a lživej individuálnosti dospieť k principu lásky, k tomuto jedinému, keď aj nie úspešnému, ale aspoň snaživému a osud náš zmierňujúcemu soku a paralyzovateľovi principu krutosti, ktorá [sic!] najväčšiu oporu svoju má v individuálnom blude ľudstva“.¹²⁷ Vámošovo tažení proti individualismu (jakožto produktu krutosti), které rozebereme i později v souvislosti s texty *Argument skutočnosti* a *Chvála obmezenosti*,

---

¹²⁴ Kročanová, D., *Atomy Boha jako román negácie a tajného reformátorstva* (K vplyvu Schopenhauera a Nietzscheho na Vámošovu tvorbu), s. 55.

¹²⁵ Kováč, L., *Theodicea: atomy Boha*, s. 2.

¹²⁶ Vámoš, G., *Princíp krutosti*, s. 87.

¹²⁷ Tamtéž.

má živnou půdu právě ve víře v etický princip – *princip lásky*. Krutost přírodních principů nelze zcela potlačit, zcela nad nimi „zvítězit“, a proto Vámoš píše: „Etický princip nás musí viesť k sociálnej spravodlivosti pre tých nešťastných, ktorých ľudský osud bije[,] zo stránky ľudskými možnosťami ovládateľnej“.¹²⁸

Vámoš spoločnosť chápe dost organicky; vidí analógiu v základných princípech jejich fungovania. Tak, ako „príroda“ riadi svoj rád skrze své živé fragmenty/atomy základnými životnými princípy, tak má človek ako fragment spoločnosti spoločnosť riadiť rozumovo, „harmonizáci“ životných princípů skrze lásku. Takovýto ideál ľudského počínania na úrovni jedince i spoločnosti je snahou o preklopení nevyváženého stádia človeka–zvířete, do ideálnej podoby, princípem lásky řízené společnosti–organismu. Řád v přírodě udržují „přírodní principy“, zatímco řád lidské společnosti by měl určovat „lidský princip“ – princip lásky, který v rámci lidské společnosti člověku inherentní „přírodní principy“ koriguje, omezuje a harmonizuje.

Značný problém v případě principu lásky je v tom, že k tomu, aby „fungoval“ je zapotřebí specifického vzdělání a výchovy, neboť tento princip není člověku inherentní. Ostatně uvidíme, že stejný problém si Vámoš uvědomuje i v souvislosti s „odhalováním“ argumentů skutečnosti a uvědomováním si individuálních bludů mj. v textu *Chvála obmedzenosti*. Dovolím si zde jednu delší citaci z textu *Princip krutosti*, kde Vámoš vytyčuje některé aspekty úkolu této „výchovy“. „... poukázat' na iluzórnu cenu a chybnú prizvukovanosť ľudskej individuality a i na to, ako splýva muž v ženu, žena v muža, človek v človeka, v zródu, my všetci v jednobunečný začiatok a ten začiatok v ostatný najširší svet jednobunečný, korrespondujúci s prachom života celého vesmíru. Táto perspektíva musí nás naučiť' citu, spoločnému hnevu, spoločnej radosti, obave, nadšenosti, úpornej napravitel'skej snahe pre všetky veci, zlé i dobré možnosti ľudskeho života, pre celý náš bojujúci, bitý ľudský osud, ktorý v každej svojej fáze i forme je naším vzájomným, spoločným, stereotypným, mezdiľudským, cez veky vzájomne vystriedaným majetkom.“¹²⁹ Mohli bychom dodat, že je vskutku těžké být dědicem. Avšak nejdůležitější myšlenkou, jež je obsažena i v této pasáži zakončující stěžejní výklad o principu lásky je následující: Přesvědčení o výjimečnosti individuality u člověka Vámoš nazývá bludem a) proto, že všichni živí tvorové jsou individua, z titulu toho, že individualita je důsledkem „přírodních

---

¹²⁸ Tamtéž, s. 86.

¹²⁹ Tamtéž.

principů“ a mnohem důležitěji, b) protože ačkoliv tato přírodou daná individualita v člověku vrcholí, výjimečnost člověka tkví v něčem jiném. Hlavní výjimečnost člověka tkví v možnosti principu lásky (a s ním souvisejících aspektech). Právě proto je člověk výjimečný, neboť se „přírodním principům“ umí postavit. Rozhodně není stěžejně výjimečným proto, že je „evolučním vrcholem tvorstva“ a tudíž v něm vrcholí mj. i krutost – to jsou totiž jen inherentní důsledky „přírodních principů“. To vysvětluje často zmiňovaný tzv. „individuální blud“ – jestliže se člověk domnívá, že je výjimečný proto, že je „vrcholem principu krutosti“, je domnění o jeho výjimečnosti špatně orientováno, resp. ne výjimečně lidsky orientováno – neboť výjimečně lidský je jedině princip lásky.

Výše zmíněnou perspektivu soupatřičnosti všeho živého se Vámoš pokoušel zastávat i ve svých prozaických dílech (navíc literatura měla být prostředkem kýžené výchovy). Uvedme pro ilustraci dvě citace. Igoriko v *Atomech Boha* říká: „Život je ošklivý žert. Nesmíme na nic pohlížeti svrchu. Nesmíme si myslet, že jsme ve vesmíru výjimkou. Nejsme. Nesmí nám být cizí osud Joba na smetišti, osud kočky pouličními dětmi utýrané a osud mravence na dlažbě rozšlápnutého. To jsme všechno my ... je to společný osud všech živých tvorů.“¹³⁰ V *Preskočme čas* podnapilý protagonista rozmlouvá k psovi Hektorovi: „Pochopiac, ako samotne stojime my, rozumné tvory, uprostred obklopujúcich nás záhad a nepriateľov, už len skok, aby si zbadal aj to, že musíme spolu držať, musíme sa ľúbiť: to je základnou pravdou sveta, ostatné všetko sa pominie, ako prišlo.“¹³¹ Kročanová napíše, „Vámoš chce upozorniť na identickosť ľudstva ... chce ho priviesť k potlačeniu egoizmu, k zabudnutiu na princíp krutosti vo vzájomných vzťahoch.“¹³² Princíp lásky má doviesť k utvoření řádu, který by, jakožto analogická substituce přírodního řádu, fungoval a harmonizoval etický aspekt lidstva i přírodní nutnost zachování rodu. „Princíp krutosti sa teda podľa Vámoša dá prekonať, ak si ľudstvo uvedomí spoločný osud a bude vo svojom blížnom vidieť seba samého. Ľudstvo teda nespasí civilizácia a pokrok, ale láska, súciti, spravodlivosť a umenie.“¹³³ A to nejen ve vztahu k člověku, ale jistým způsobem ve vztahu k celému „živému“ světu.

¹³⁰ Vámoš, G., *Atomy Boha I*. Praha, Kvasnička a Hampl [b.r.], s. 213.

¹³¹ Vámoš, G., *Preskočme čas*. In: *týž Editino očko*, 2. upravené vydání, 1936, s. 165.

¹³² Kročanová, D., *Atomy Boha ako román negácie a tajného reformátorstva (K vplyvu Schopenhauera a Nietzscheho na Vámošovu tvorbu)*, s. 55.

¹³³ Tamtéž, s. 57.

2.3.2. Individualita

V rámci principu lásky je člověk individuem ještě na jiné úrovni než kterýkoliv živočich (jedná se zde tedy o jinou individualitu než inherentní). Lidská individualita jednotlivce od sebe odlišuje tím, že každý z nich *si je jinak vědom, jinak volí a jedná*. Každý volí, nejobecněji řečeno, hlavně to, *jak bude člověkem* či „...čo človeka urobí človekom...“.¹³⁴ Neboť v člověku vrcholí s individuací i diferenciací. Jak bylo výše řečeno, člověk si je nějak vědom svého osudu a jedná, a navíc si je jako jediný tvor vědom své smrti.

Znovu se setkáváme s nejednoznačností používané terminologie. Individualitu Vámoš používá minimálně dvojznačně – jednou z Vámošova pohledu nadneseně řečeno „ve zlém“, podruhé „v dobrém“. Primární ohled individuality, který zde byl dosud důsledně připomínán, je individualita, jakožto aspekt principu krutosti vrcholící v člověku, jenž je v jeho důsledku nejdiferencovanější a nejindividuálnější „živý tvor“. Tento ohled je člověku inherentní a je residuem „animálního“, právě jen takto je člověk „vrcholem tvorstva“. Tato individualita, která reprezentuje „boj“, má být podle Vámoše potlačována. Avšak čím více se vzdalujeme od Vámošových „biologicky laděných“ úvah, objevuje se další ohled individuality. Člověk je nejvíce diferencovaný tvor a jak bylo už výše zmíněno, cílem principu lásky není jeho diferencovanost zcela nivelizovat. Záměrem v principu lásky je člověka kultivovat, vychovávat, vzdělávat. Pakliže jsme schopni člověka jako individuum pochopit i jinak, než jako výraz vrcholného principu krutosti, konkrétněji jako nositele zmiňované výchovy, jako někoho „vidoucího pravdu“,¹³⁵ někoho, kdo není „slepou ovci slepého stáda“ (životních principů), vykresluje se před námi druhý význam individua. Vámoš pracuje s oběma.

Potlačování a rušení individuality ve prospěch celku pod společným jmenovatelem principu lásky je řešení, které Vámoš navrhuje pro *pozvednutí* lidstva k řádnému fungování. Individualitu zde chápe ve zmíněném prvním ohledu. Zigo píše, „že jeho antiindividualismus proniká celou jeho spisbou a dizertácia má byť jeho zdôvodnením.“¹³⁶ Život je boj a nekrocený individualismus je krutý. Nelze ale přehlížet, že některé zmínky opravdu evokují sociální utopii a totalitu. „Treba mysliteľskej výchovy, treba násilím a

¹³⁴ Vámoš, G., *Princip krutosti*, s. 53.

¹³⁵ O tomto důležitém motivu bude řeč později.

¹³⁶ Zigo, M., Svár krutosti a lásky. Vámošova filozofická dizertácia.

energicky zotrieť hlupácku a nezmyselnú ideológiu človeka o svojej individualite.¹³⁷ Tato veta jako by vyzývala k tomu, aby *princip lásky* byl prosazován a vymáhán *principem krutosti*, a to by byl protimluv. Vámoš zde však pořád mluví o individualitě vrcholného principu krutosti, stejně jako i ve výše zmiňovaných odkazech.

Kde se explicitně vyskytuje druhý ohled individuality, je např. povídka *Za Diogenovým lampášom*, v níž se Diogenés jal hledat do města *člověka*.¹³⁸ Diogenes, poutník, hledá individualitu ve smýšlení, hledá někoho s touhu po poznání, nebo dokonce specifické filosofické stanovisko u náhodných kolemjdoucích. Nedorozumění je předurčeno. Přišel totiž do města, kde stačí poznat jednoho, aby poznal všechny.¹³⁹ Jejich smýšlení je dáno příslušností ke spolku, týmu, politické straně; Diogenes nachází stádo. A k davu promlouvá zoufaje, že mezi nimi našel jen „nepatrné, obyčejné figúry s povrchnou myslou, bez vyšších ideálov“ a pobízí, aby jej přesvědčili o opaku ti, které umí „nadchnúť nielen olympiáda a politika, lež hľadia na svet z vyšších sfér, že sú indivíduami.“¹⁴⁰ Hledá „člověka“, dav mu se smíchem předhodí takřečeného blázna a ten mu řekne: „Som ten, ktorého hľadáš, som dušou, svedomím tohto mesta, ináč jeho tichým bláznom. Vidiš, čo zo mňa urobili? Len sa vzdial...“ doporučí cizincovi.¹⁴¹ S davem se nedá diskutovat, dav křičí, ať už smíchem či zlostí, a toto město bylo davem. Celá povídka je stylizována do kulis antického Řecka a Diogenés svým stylem připomíná spíš Platónova Sókrata anebo vzdáleněji, Nietzscheho Zarathustru.¹⁴² Diogenés hledá individualitu a je zklamán z neúspěšného hledání.

Nebyl ale právě Vámoš ten, kdo vyzývá k potlačení individuality? Ano, tohoto zdánlivého rozporu si všímá i Zigo.¹⁴³ Problém je v tom, že to, v co Vámoš vyzývá, je vědomé potlačování individuality (jakožto produktu principu krutosti) ve prospěch celku a jednání v souladu s tím (v souladu s principem lásky). Slovy Nietzscheho, Vámoš nehledá

---

¹³⁷ Vámoš, G., *Princip krutosti*, s. 84.

¹³⁸ Vámoš, G., *Za Diogenovým lampášom*. In: *týž Polčlovek a iné prózy*. Bratislava, Kalligram 2016, s. 31.

¹³⁹ Tamtéž, s. 35.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 37.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 38. Srv. povídka *Paranoik* – výpovědi vložené do úst bláznů jsou si podobné. Ten, kdo si ve Vámošových prózách uvědomí nějaký aspekt prezentovaný mj. třeba ve Vámošově dizertační práci, je vždy společností označen za blázna a nepochopen.

¹⁴² Vámoš nepochybně mnohá Nietzscheho díla četl, mj. text *Tak pravil Zarathustra* uvádí v bibliografii svoji dizertační práce.

¹⁴³ Zigo, M., *Svár krutosti a lásky*. Vámošova filozofická dizertácia.

stádo ani mrtvoly, ale hledá ty tvořivé, s nimiž by vystavěl nové hodnoty.¹⁴⁴ Důležité je to, jak spolu ona dvě pojetí individuality *koexistují*. Jedinec v sobě může omezovat individualitu, a tak specificky v sobě směřovat důsledky „životních principů“. *Ale kultivuje se tak silné individuum v souladu s principem lásky*. Pokud individualita není nijak kultivována, je jen residuem principu krutosti. V povídce najdeme chovající se dav přejímající stanoviska, k nimž jeho jedinci nedošli rozumem, ani si je rozumově nepotvrdili, tito lidé jsou „atomy davu“, analogicky k tomu, jak jsou v přírodě atomy života. Malé město Vámošovy povídky je možným příkladem slepého krutého povrchního davu, ne skupiny, jejímuž řádu by vládnul princip lásky, k němuž se dochází výchovou a vzděláním a kultivací a důkladným směřováním individuace. Diogenés pokládá za individuum toho, kdo na svět hledí *z vyšších sfér*. Možná Vámoš poukazuje na toho člověka, jehož tětíva luku vysílá šípy „své touhy do dálky nad člověka“.¹⁴⁵

Habaj ve svém článku, obecně s ohledem na Vámošovo prozaické dílo, stručně explikuje autorův přístup k masám. „Vámoš chápe „dav“ a „plebs“ ako synonymné k malomeštiactvu: jeho spoločenská kritika však siaha aj k vrstvám, ktoré sociologicky nie sú súčasťou „davu“ a „plebsu“ (poprevratoví slovenskí zbohatlíci, vysokoškolsky vzdelaní ľudia, inteligencia, lekári), avšak životnými hodnotami a kulturným vedomím práveže sa identifikujú s malomeštiactvom a zaraďujú sa k „vulgárnemu plebsu“.“¹⁴⁶ *U Vámoše je onen „vulgárni plebs“ široká kategória všetkých tých, ktorí jsou přesmíru individui ve smyslu principu krutosti a bezmála nejsou individui ve smyslu principu lásky*. Opozitem „vulgárního plebsu“ je u Vámoše často „aristokracie ducha“.¹⁴⁷

V už mnohokrát se v této práci implicitně i explicitně narazilo na asociace s Nietzsche. Koncepty Vámošova „silného lidského individua“, „vyššího člověka“, „aristokracie ducha“ si na první pohled tuto asociaci přímo vynucují. V krátkosti se o tom zmiňuje výše citovaný Habaj: „vo všeobecnosti má Vámošova vidina „vyššieho človeka“ s Nietzscheho teóriou iba spoločný cieľ, zásadne sa však odlišuje v spôsobe jeho realizácie“.¹⁴⁸ Vámoš totiž dává důraz na soucit, milosrdenství a vzájemnou pomoc, na potlačení soutěživosti a krutosti – „plačme tedy spolu tými [sic!], ktorých zmrzačil ľudský

¹⁴⁴ Nietzsche, F., *Tak pravil Zarathustra*. Praha, Odeon 1967, s. 34.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 29.

¹⁴⁶ Habaj, M., Gejza Vámoš. *Slovenská literatúra*, 49., 2002, č. 3, s. 200.

¹⁴⁷ Tamtéž.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 201.

egoism, ľahostajnosť a namyslená spokojnosť v individuálnom blahobyte.“¹⁴⁹ Vámošov „duševní aristokratismus“ je výrazem té individuality, která je založena na principu lásky.

V této podkapitole jsem naznačila dvě linie, v nichž Vámoš pracuje s pojmy individuum a individualita. Jednou je to úroveň „přirodní“, kdy na škálu míry individuality (a diferencovanosti) Vámoš řadí všechny diferencované tvory. Tato individualita je inherentní i člověku a s ní je mu přiřknuta i nejvyšší míra principu krutosti ze všech živých tvorů. Naopak druhé, méně explicitní, pojetí individuality člověku inherentní není a musí se kultivovat, dosáhnout specifickou výchovou a vzděláním, je jistým „životním nastavením a pohledem na svět“. Tato získaná individualita je projevem principu lásky. Zdánlivě nepřekonatelný rozpor v tom, jak Vámoš píše o individualitě, se tak nyní stává srozumitelnější, což je nezbytné pro následující kapitoly.

---

¹⁴⁹ Vámoš, G., *Princip krutosti*, s. 86.

3. Poločlověk

Touto kapitolou se přesouváme do roviny Vámošových textů, která se týká výlučně člověka jako jednotlivce. Zde budeme řešit problém jedince (i ve společnosti), zatímco kapitola nadcházející bude mít za cíl pojednat o fungování společnosti a o jednom specifickém principu, jež Vámoš nazývá *argument skutečnosti*. Znovu zde bude tématem Vámošovo pojetí člověka; nyní už budu vycházet z předcházející kapitoly, coby podkladu, který zde bude specifickým způsobem rozveden do možných důsledků pro jednotlivce (ve společnosti). Narozdíl od následující 4. kapitoly, se zde budu se primárně zabývat Vámošovým termínem *poločlověk*.

Začneme tím, čím i zde skončíme. Tážeme se, co znamená označení poločlověk (a tím zároveň, kdo nebo co je člověk). Pololidmi, lat. *semi homo*, jsou zejména v mytologiích ti, kdo jsou lidští jen z části. Poločlověkem se může myslet jak polobůh, tak i polozvíře, všechny částečně lidské hybridní bytosti. V mytologiích je ale distinkce polozvíře – polobůh často vágní, pokud nejde o některé hérovy. Jako polobohy jsou mnohdy označováni ti, kdo mají vedle antropomorfních rysů i rysy zvířecí, ať už vizuální či dovednostní. Pololidmi jako i polozvířaty jsou například kentauři, mořské panny a harpyje. Ale obdobně pololidmi tak, že polobohy, jsou héroové jako Théseus, Kirké nebo Iásón. Pololidmi se můžou *zdát být* i bytosti, které nejsou geneticky částečně lidské, ale mohou vizuálně klamat lidskou *maskou*. Kupříkladu medusa nebo sfinga s lidskými tvářemi, nebo týfón s lidským hlasem.¹⁵⁰

Vámoš s označením *poločlověk* pracuje na mnoha místech ve svém díle, nevyjímaje filosofických ani spíše literárních textů. Stejně jako u jiných souvislostí a motivů je potřeba mít na zřeteli komu a v jakých situacích Vámoš své věty vkládá do úst. V literárním textu nekonvenční postavy smí svými ústy podávat nekonvenční svědectví o společnosti, a tak tvořit její alternativní obraz; otevírá se jim rovněž prostor pro upozorňování na přehlížené jevy, či kritiku společnosti. Otázkou je, zda a do jaké míry můžeme různé typy literárních promluv považovat za stanoviska vlastní jejich autorovi anebo alespoň podle jakého klíče mozaiku domnělých stanovisk autora máme/smíme skládat. Jak bylo naznačeno hned

---

¹⁵⁰ V románu *Atomy Boha* se objevuje v ději stěžejní postava jménem Medusa. Na konci povídky *Polčlovek* se objevuje věta „Nosím tvář Medúzy.“ Viz *Polčlovek a jiné prózy*, s. 63. I jinde ve Vámošových textech najdeme odkazy na „nošení masky“, maskování se.

v první kapitole této práce, Vámoš je příkladem takového autora, který v mnohém nerozlišuje mezi žánry svých prací. Díky tomu je jeho celoživotní dílo silně propojeno. I z toho důvodu se nezdráhám uvádět příklady z jeho povídek a dávat je do souvislosti např. s jeho dizertační prací. Označení poločlověk a obecně narážky na jakousi polovičitost jsou ve Vámošově díle na jedné straně velice početné, ale na straně druhé jsou neobyčejně temné. Když jsem výše zmiňovala, že je Vámoš velice benevolentním autorem po stránce terminologické, tak to pro téma této kapitoly platí dvojnásob. V přechodí kapitole jsem se pokusila více méně úspěšně nastínit významy ne vždy ustálených pojmů jako je život, nahraditelnost či individualita. S ohledem na poločlověka však zůstane mnoho otázek nevyjasněných. Ačkoliv věřím, že neustálený koncept poločlověka, byl pro Vámoše důležitým motivem, a proto jsem se rozhodla mu věnovat kapitolu v této práci, tak tematizování tohoto motivu zde chápu spíše jako jakési fragmentární intermezzo mezi dvěma naprosto stěžejními kapitolami.

Kročánová ve svém článku *Človek v diele Gejzu Vámoša* chápe Vámošovu ranou tvorbu jako výraz generační revolty a adolescenční krize, přesněji řečeno krize identity a komunikace; za ústřední problém jeho raného díla považuje *ego-mánii*.¹⁵¹ Z předcházející kapitoly můžeme chápat, že právě to, co Kročánová nazývá egománií, je problém, který Vámoš tematizuje jako člověka a společnost de–formující skrze princip krutosti. Tedy formující člověka spíše k obrazu zvířecímu, a tedy formující člověka nikoliv k tomu, aby se stával člověkem, ale spíše zůstával „zvířetem“. Snaha o *interpretaci výrazu poločlověk* v rámci Vámošova díla je méně význačným *stupněm* ve snaze o *interpretaci pojetí lidství a individuality* v jeho díle.

Samotný výraz *poločlověk* jistě vyžaduje alespoň nějaké pochopení a zdá se, že i předpoklad, že jej bude lze chápat na vícero úrovních, nebo ještě lépe, že jej autor používal víceúrovňově, a možná dokonce v několika významech. Poločlověk je vždy označení deficientní, objevují se ale rozlišnosti v tom, v čem je deficientní. Hlavním a nejsložitějším úkolem snahy této kapitoly je zjistit, co vše může být v označení poločlověk deficientní anebo, co vše lze být druhou polovinou, jež je v označení *nevyslovena* a potom hlavně to, zda je polovičitost žádoucí. Pokusím se *chronologicky* uvést většinu zmínek o poločlověku s komentářem a následně se pokusím vyložit možnosti chápání pojmu poločlověk celkově.

---

¹⁵¹ Kročánová, D., *Človek v diele Gejzu Vámoša*. *Slovenská literatúra*, 44., 1997, č. 1–2, s. 19–21.

3.1. Poločlověk v nejranějších textech G.V.

Pravděpodobně *první zmínka* o poločlověku pochází z Vámošova sešitu, jenž používal v letech 1920–1922 v dobách studia medicíny v Praze.¹⁵² Tento dokument dokládá i skutečnost, že Vámoš s konceptem poločlověka pracoval minimálně *deset let* a za tu dobu pojem prošel vývojem.¹⁵³ Uvádím celé původní znění zápisku:¹⁵⁴

4.VIII. 1922, Piešťany

„*Cogito ergo non sum. Myslím, tedy nie som. Nesmejte sa mi, lebo celkom vážne to tvrdím. Viem, vy okolo mňa nemyslíte, a preto ste. Keby som ja nemyslel, byl by som i ja. Ja však myslím už dávno, vždy hlbšie a hlbšie a podľa toho zmizím. Dnes, zdá sa mi stojím na vrcholu. Zmiznul som už skoro úplne. Nezostalo zo mňa nič, iba akýsi nejasný, bledý stín. Áno, som polčlovek.*“¹⁵⁵

Jedná se o nejosamocenější výrok obsahující výraz *poločlověk*, protože se nepodobá žádnému jinému. Narozdíl od ostatních i kontext je velmi sporný. Domnívám se, že v souladu s biologičností Vámošových výchozích pozic je na místě uvažovat o radikální negativně karteziánské pozici „*myslet, tedy nebýt*“ tak, že *nebýt* je zde myšleno z ryze fyzické biologické existence. A to potud, pokud tuto větu uchopíme se znalostí základních pozic Vámošovy dizertační práce a rovněž vzpomeneme na věty z již zmiňované povídky Paranoik: „...rozmnožovať sa ako nejaký hlúpy bacil smie [sa] každý darebák...“¹⁵⁶ Jednoduše a hrubě řečeno: samotné myšlení je sice veskrze lidské, ale neplodí nové životy. Člověk je a musí zůstat i účastníkem života, toho, co se jej spolu s ostatními živými tvory přirozeně týká. Co do udržení života – vyživení a rozmnožení, není v prvním plánu rozhodně zapotřebí rozum ani myšlení, stačí pudy, chceme-li „*životní principy*“. Vámoš zde zřejmě dvojici *myslet a být*, rozumí analogicky k *duši a tělu*. *Být* zde pak znamená tělesnou, fyzickou existenci, která je společná všemu živému. *Myslet* zde pak

¹⁵² Není jisté, zdali je tato zmínka opravdu první, a to přinejmenším proto, že ve stejném roce vyšla časopisecky povídka *Polčlovek*. Tento zápis mohl být její přípravou nebo původně její součástí, či pozdější reflexí v témže roce.

¹⁵³ Možná poprvé stojí myšlenka poločlověka na pozadí konce povídky *Študentská láska*. Ta by podle V. Barboríka měla být Vámošovou první povídkou. G.V. ji napsal v pouhých sedmnácti letech (1918) a byla jeho časopiseckým debutem (1920). Viz Barborík, V., *Prozaik Gejza Vámoš*, s. 24.

¹⁵⁴ Tj. i s lexikálními chybami a s bohemismy.

¹⁵⁵ Vámoš, G., *Janičko*. Slovenská národná knižnica – Literárny archív, sign. 72 T 5. Pozn. Doplnila jsem diakritiku a opravila jednu bazální pravopisnou chybu; prohřešky lexikálního typu a bohemismy jsem v textu zanechala.

¹⁵⁶ Vámoš, G. Paranoik. In: *týž Polčlovek a iné prózy*. Bratislava, Kalligram, 2016, s. 25.

ve vyhrocené opozici k „být“ znamená ryze duchovní akt, kterého je sice člověk schopen, ale nepodmiňuje jeho existenci z hlediska života. Takto vyhroceně, do krajností myšlené *myslet a být* stojící oproti sobě (tedy buď anebo) pak opravdu značí, že (*pouze*) *myslet, znamená nebýt*. To ale zatím nijak neobjasňuje, co znamená výraz „poločlověk“. Nabízí se, že člověk, jehož „tvoří“ obojí, tedy i bytí i myšlení, musí být participantem obojího. Zde uvedený poločlověk by se pak jal pouze myslet a nikoliv být. Podobně tak by ale byl poločlověkem ten, kdo by se jal pouze být a nikoliv myslet a byl by tak jen a pouze jedním ze „živých tvorů“. Být, ale „nemyslet“ zde může značit toto: nechopit se lidské možnosti „být člověkem“, být pouze živým tvorem specifického druhu pod „velením“ životních principů.

„Vyrvali ma z blaženého nebytia, áno, teraz cítim, že je to blažený stav, nebyť, a urobili ma prostriedkom, uspokojiteľom svojho egoizmu.“¹⁵⁷ Prohlašuje hlavní postava z povídky *Paranoik* na margo svého narození. *Nebyť* zde značí privilegovaný blažený stav. Naopak „být“ zde automaticky znamená být ve světě neúprosné přírodní krutosti, být vhozen do „najhoršieho zla, do života“.¹⁵⁸ Znovu se zde objevuje vyhrocená dualita fyzického a duševního, mysl – hmota. Fyzické bytí – pouhá bolest života. Nejde však o obecné pohrdání životem, jako spíš o zaplakání nad krutostí života, nad případy, kdy u lidí nemá význačné místo princip lásky, a i nad takovým plozením potomků, které může být i u lidí pouhým projevem působení „životních principů“, aniž by byl přítomen princip lásky a po němž nenásleduje převzetí zodpovědnosti za své jednání ve formě výchovy a péče o splozené. Příkladem takovéto vyhrocené pozice je i povídka *Revňa Tomáš*, která sleduje osudy tří nově narozených dětí v těžce nemocnici a jejich následné (ne)převzetí rodiči (a rozdílné převzetí zodpovědnosti rodiči za své činy).¹⁵⁹ „Ludia sú opatrní všade, kde sa pracuje s nadbytkom alebo s veľkým rizikom, len práve tam, kde je to riziko najväčšie, pri svojich deťoch, nerozmýšľajú vôbec, lež slepo poslúchajú ‚múdry a nezmeniteľný rozkaz svätého, prírodného Zákona‘.“¹⁶⁰ Distinkce obecně přírodního a výhradně lidského, jak byla popsána už v minulé kapitole, sahá i do témat plození a výchovy potomků u člověka. Tj. co vlastně znamená „rozmnožovat se“ v ryze přírodním smyslu „životních principů“ a co by to mělo znamenat a jak by se to mělo lišit u člověka, aby to nebylo jen vynucené pokračování principem krutosti. „Matička [příroda] naša je nie svätá, len ukrutná ... Len

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 24.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 25.

¹⁵⁹ Viz Vámoš, G., *Revňa Tomáš*. In: *týž Polčlovek a iné prózy*. Bratislava, Kalligram, 2016.

¹⁶⁰ Vámoš, G. *Paranoik*, s. 25.

plodit', rodiť veselo, bez rozmýšľania. Že čo bude s tými nešťastníkmi, to je vedľajšie ... Skape ich milión, zostane ich vždy dost'.¹⁶¹ Takto, se zjevným odkazem na myšlenku „atomů přírody“ a nahraditelnosti, konstatuje Vámoš ústy „Paranoika“, jenž v povídce hojně předešlirá myšlenky později použité v autorově dizertaci s tím rozdílem, že tam se je snažil vměstnat „do koľají filosofického myslenia“. ¹⁶² „Paranoik“ naznačuje i opačný pól – kýžený způsob lidské „reprodukce“ – „Hoj malo by sa mysliet' na tú vec ako na vrchol všetkého. Malo by sa vstúpiť do manželstva ako do svätyne svätých, trasúcim telom, trasúcim svedomím, ktoré v plnej miere chápe ohromný význam tohoto profánneho spojenia. – Čože vidiet' miesto toho? ... ľahkomyselnosť, nedbalosť ... ‚pikantérie‘, kuplety, ohavné žarty a v najkrajšom prípade básnici fňukajú o ňom rozhorčené duchaplnosti.“¹⁶³ Na konci povídky si protagonista zoufá, „Ved', kde už len trochu vychladla žeravá kôra tých iskier, tam všade vystrčí hlavu Život v tisícich variáciach.“ a pokračuje, „Nie, nemožno zomrieť! Keby som teda aspoň prestal mysliet', keby som zblbol ako ten idiot, ktorý nemá problém, ktorý ... na všetko má len jednu odpoveď“.¹⁶⁴ Naproti úvodní citaci z Vámošova zápisníku, takřečený paranoik (protagonistova diagnóza v psychiatrické léčebně) se ještě nenazve poločlověkem, protože ním „ještě není“ (protože přemýšlí a zároveň je). Přece ho od lidí odlišuje, že „vidí pravdu“, uvědomuje si mnoho stanovisek, které konec konců Vámoš později nějak vysloví ve své dizertační práci. Na konci povídky prohlásí: „Och, však vás nenávidím, vy ‚normální ľudia‘, vy ‚ochrancovia moji‘ ... [kteří] liečite moju filozofiu brómom a studenou vodou“.¹⁶⁵

Podle výše zmíněných odkazů by bylo lze chápat „poločlověka“ ve svou variantách – oscilujícího mezi myslet a být. Buď jako toho, kdo myslí, ale není, nebo jako toho, kdo je a nemyslí. Zcela jistě, hlavně z toho důvodu, že se jedná o Vámošovy rozvolněné prozaické nebo zápiskové počiny, je třeba tyto dvě vyhocené pozice chápat metaforicky a nadsazeně.

„Svár „duše“ a „tela“ vyjadril Vámoš vo viacerých raných prózach ako konvenčné napätie medzi biologickou, pohlavne orientovanou „prirodzenosťou“ hrđinu a jeho snahou

---

¹⁶¹ Tamtéž, s. 26.

¹⁶² Tj. formulovat je v mezích přírodní filozofie. Viz Vámoš, G., *Princip krutosti*, s. 91.

¹⁶³ Vámoš, G. Paranoik, s. 25.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 29.

¹⁶⁵ Tamtéž.

nadviazať ... rovnocenný, telesnosťou „nezakalený“ vzťah.“¹⁶⁶ Vzpomeňme zde ještě pasáže z Vámošovy první povídky *Študentská láska*, kde se výraz poločlověk ještě nevyskytuje. Vypravěč vzpomíná na svá slova: „Ó, vy hlúpy tam, vy nevíte, že ste nástrojom v ruke Prírody. Vy myslíte, že vy chcete, že vy milujete, a zatiaľ pracuje príroda so svojimi neznámymi cieľmi. Veru sme len nástrojom neznámych síl.“¹⁶⁷ Polčlověk v nejranějších textech je výrazem distancu člověka od své animální stránky, výrazem snahy o „vzpouru“ proti později koncipovaným životním principům“. „Čuduješ sa, že nie sme pánmi sveta, že sme zvieratami, že naše ideály diriguje hlad, túžba za rozkošou a egoismus.“¹⁶⁸ V pozadí stojí ne velmi hlučná naděje, že krom možnosti poznat tuto skutečnost, člověka od zvířat odlišuje i něco dalšího než vznešený obal, něco, co by nebylo jen tělesné a bylo by vyhrazeno pouze člověku – v dizertační práci se tímto stane princip lásky, zde je tím „myšlení“ či v případě této povídky „hluboká“ tělesností nezkalená rozprava např. i mezi mužem a ženou. Krátký text *Študentská láska* nekončí druhým polibkem zamilovaného páru, nýbrž prohlášením muže k ženě: „Ty už nie si ženou pre mňa, si mi úplne rovnocenná osoba, taká, aký som ja. ... Psychu si, ktorá mi porozumie.“¹⁶⁹ Jde tu o vyjádření *možnosti duchovního vztahu* i mezi mužem a ženou, vztahu, který není založen na pudovosti a tělesnosti, ale na rozumu. – „Ten slepý pud nie je možno porovnávať so slovom rozumu.“¹⁷⁰ Tělesný kontakt v tu chvíli protagonista odmítá, právě z těchto „vznešených důvodů“, se snahou, aby byl pochopen, aby zdůraznil, co ženě sděluje. Nevylučuje jej však, odkládá jej na jinou chvíli – aby tělesné a duševní v onom okamžiku rychle nesplynulo tak, že by tělesné to duševní přehlušilo. Můžeme se zde krátce zamyslet nad ještě jinou podobností s dialogem *Symposion*, než bude níže naznačena s odkazem na úvahu Kročanové v souvislosti s Agathónovy androgyny. Kontext, v němž Aristofanés vypovídá příběh s androgyny, má rovněž za hlavní cíl popsat lásku duchovního rázu. Vámošův hrdina se vůči ženě zachová stejně jako Sókratés k Alkibiadovi v Alkibiadově retrospektivě. Odmítne tělesné vyjádření lásky ve prospěch a prohloubení duchovní lásky. Je to osobní, individuální krok od animálního v člověku k duchovnímu v člověku. Ony dvě stránky člověka – „animální“ a „duchovní“ („celého“) člověka tvoří, zanedbání, či upozadění jednoho či druhého, dělá z lidí „poločlověky“.

¹⁶⁶ Barborík, V., *Prozaik Gejza Vámoš*, s. 33.

¹⁶⁷ VÁMOŠ, G. *Editino očko*, 1968, s. 127.

¹⁶⁸ Tamtéž, s.126.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 128. Připomeňme, že Vámoš tato prohlášení píše v době, kdy se teprve ženám povolovalo volební právo.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 128.

Uvedené zmíky o poločlověku často spojuje příkře vyhocené dualistní pojetí duše a těla, mysli a hmoty, myšlení a bytí (ve smyslu existence). Poločlověka v nejranějších pracích dělá poločlověkem podstatná inklinace k onomu duchovnímu či rozumovému, „k vyšším cílům“; odvracení hlavy od fyzického a živého k vznešenějším vyhlídkám, jež člověku můžou a mají náležet. Poločlověk, jakožto ten, který inklinuje právě jen k onomu tělesnému, animálnímu, bude v pozadí tematizován v *Principu krutosti*, primárně se tam však o poločlověku bude Vámoš zmiňovat ve významu biologickém, který nastíním níže.

Naskytá se ještě jeden ohled interpretace na úplném začátku podkapitoly zmíněného úryvku, již pokládám za patřičné zmínit. Polčlovek zde myslí, tudíž *už není* jen „pudovou tělesnou bytostí“ a pomalu *mizí*, tím znatelněji, čím hlouběji sahá jeho myšlení. „*Ja však myslím už dávno, vždy hlbšie a hlbšie a podľa toho zmizím. Dnes, zdá sa mi stojím na vrchohu. Zmiznul som už skoro úplne. Nezostalo zo mňa nič, iba akýsi nejasný, bledý stín.*“¹⁷¹ Vámoš Nietzscheho Zarathustrový řeči znal, není však jisté, zda již v roce, jímž je zápisek datován. Zarathustra praví: „A to jest veliké poledne, kdy člověk prostřed své dráhy stojí mezi zvířetem a nadčlověkem a kdy slaví svou cestu k večeru jakožto svou nejvyšší nadějí: neboť je to cesta k novému jitru. Pak ten, kdo zaniká, sám si bude žehnati, že kráčí na druhou stranu; slunce jeho poznání bude státi v polednách.“¹⁷² Vámošův koncept poločlověka mohl v sobě od začátku nést jakousi aluzi na Nietzscheho koncept nadčlověka. V povídce *Polčlovek*, o které bude řeč níže, se dokonce Vámoš vysloví takto: „Som síce len polčlovek, ale do tej mojej polduše sa niekedy nasťahuje Boh, niekedy Diabol. Viete, že niekedy za tichých nocí sa stávam ultračlovekom? ... Milujem svet tak, že tú lásku nemožno opísať.“¹⁷³ Poločlověk stojí na vrchohu člověka a pomalu mizí a zůstává z něj už jen stín. Čím více myslí, tím více mizí. Uvádím zde tuto verzi jako jeden z mnoha krajů, z nichž lze vstupovat do Vámošova pohyblivého konceptu poločlověka, a proto možné odkazování na Nietzscheho zvu pouze *aluzí*.

¹⁷¹ Vámoš, G., *Janičko*. Slovenská národná knižnica – Literárny archív, sign. 72 T 5.

¹⁷² Nietzsche, F., *Tak pravil Zarathustra*. Praha, Odeon 1967, s. 82.

¹⁷³ Vámoš, G., *Polčlovek*. In: *týž Polčlovek a iné prózy*. Bratislava, Kalligram 2016, s. 62.

3.1.1. Povídka *Polčlovek*

„Bratia moji! Bárs by bolo veľa poll'udí. Bolo by azda menej strán, menej paragrafov, menej vojen, ale možno viacej porozumenia a lásky.“¹⁷⁴

Povídka *Polčlovek* je vyprávění blíže neurčeného vypravěče, který líčí, v čem jeho *pololidství* spočívá.¹⁷⁵ Zde je do koncepce poločlověka explicitně zapojena *charakteristika* týkající se („vidění“) *pravdy*, která byla implicitně myšlena ve výše zmiňované povídce *Paranoik*.

Hlavní linka povídky spočívá ve výkladu specifického *chápání pravdy* a potažmo *bludu*. „Ja neviem byť otrokom jednej pravdy, ja pravdu vidím všade.“¹⁷⁶ Protikladem poločlověka je ten, kdo jest charakterizován takto: „Do stranických bojov treba jednoduchých, celých ľudí, ktorí vedia neuvídiť pravdu druhého, ktorých dušu úplne vyplní jedna jediná pravda a všetky ostatné zošmyknú sa z nej ako drevené šípy z pancierovej kože rhinocera. Do strán treba ľudí, ktorých mozog obklopuje dobrotivá hmla „presvedčenosti“.“¹⁷⁷ Téma pravdy a bludu, obecně různých neoblomných přesvědčení člověka úzce souvisí s níže probíraným argumentem skutečnosti. V příkrém textu *Chvála obmedzenosti* se Vámoš zabývá bludem – myslí „nevyvrátitelnú a preto chorobnú vieru v niečo“.¹⁷⁸ Kritizuje mj. ve své době velice aktuální fenomén „světového názoru“. Důležitá je ale přímo nabízející se souvislost se specifickým argumentem skutečnosti, který později, v kapitole 4. této práce, bude projednáván jakožto partikulární akcentace idejí.

Poločlověk je zde vyobrazen jako ten, kdo pravdu hledá a je ochoten se zříci přesvědčení o pevnosti svého poznání pravd(y). Na druhou stranu (celým) člověkem se zde myslí ten, kdo si *svoji* pravdu *najde* a neochvějně věří v její „pravdivost“ a tudíž se „jeho“ pravda stává *bludem*. Zde poločlověk získává nadhled, jež člověk získat může, ale není mu automaticky dán. Do jisté míry se zde konkrétněji projevuje výše podaný výklad u „první“ zmínky o poločlověku ve Vámošově zápisníku. Poločlověk ve stejnojmenné povídce říká:

¹⁷⁴ Vámoš, G., *Polčlovek*, s. 53.

¹⁷⁵ Vyšlo poprvé časopisecky r. 1922 v *Svojet'* č. 5-6.

¹⁷⁶ Vámoš, G., *Polčlovek*, s. 52.

¹⁷⁷ Tamtéž.

¹⁷⁸ Vámoš, G., *Chvála obmedzenosti*. Slovenská národná knižnica – Literárny archív, sign. 72 Z 21.

„Ja Pravdu len u iných vidam; ja ju nemám nikdy, lebo som len polčlovek.

A prečo som polčlovek?

Lebo ja vidím – vidím Pravdu.“¹⁷⁹

Avšak ukazuje se zde i již v úvodu zmiňovaná problematická nejednoznačnost výrazu poločlověk. Poločlověk není zcela ani hrdinou ani antihrdinou. Na jednu stranu se zdá být privilegovaným „vidoucím“ člověkem, který člověka převyšuje svojí brilantní schopností úsudku a náhledu na fungování světa, ale na druhou stranu je vlastně „defektním“ jedincem pro společnost, která v něm vidí bláznovství a nebezpečí. Na jednu stranu je vlastně reprezentativem „silného individua“, jak jsme jej viděli na konci 2. kapitoly, na druhou stranu nemůže v zastávat roli jakéhosi vzdělavatele společnosti, protože je mu zatěžko s ní navázat pochopitelný kontakt (podobně je tomu i v povídce *Pod Diogenovým lampášom*).

Co se týče pojetí člověka, v této povídce dochází k jednomu velice důležitému momentu s ohledem na *princip lásky*. V úryvku, jež této podkapitole slouží jako motto, protagonista – poločlověk prohlásí, že kdyby bylo více pololidí, bylo by méně sporů a válek (projevy principu krutosti) a více porozumění (princip lásky). Ačkoliv tento text a Vámošovu dizertační práci od sebe dělí deset let, je znát, že nesou společné motivy.¹⁸⁰ „Lidé“ jsou v tomto textu charakterizováni jako ti, komu „nepríde na um, že môže Pravdu i nemat“¹⁸¹ a jako ti, kdo jsou nechápaví k odlišnostem, jako ti, kdo „ještě umí v něco neohroženě věřit, osoudit, hněvat se a radovat se“ a jako ti, kdo jsou na cestách „zdeděných, vyšlapaných, na cestách jasnosti“ a nepochybnosti.¹⁸² Ne zcela, ale z velké části zde Vámoš formuluje svoji kritiku společnosti, kterou později nejen, že rozvádí ve svých románech, ale také v textech *Chvála obmedzenosti*, *Princíp krutosti*, *Argument skutočnosti*. Co v těchto lidech chybí je podstatná míra působení *principu lásky* a s tím spojené *výchovy*, co naopak přebývá je *princip krutosti*. Kdo si toho všimne, ale neumí to napravovat, nýbrž jen konstatovat, je poločlověk. Podle příkrého rozlišení myslet/být, které je formulováno ve výše zmíněném Vámošově zápisku, je poločlověk reprezentantem toho, kdo myslí, mírněji, s ohledem na tento odstavec, je to ten, kdo myslí „jinak“.

¹⁷⁹ Vámoš, G., *Polčlovek*, s. 45.

¹⁸⁰ Které jsou ale někdy pochopeny přesně naopak. V termínu poločlověk není jednotná terminologie.

¹⁸¹ Tamtéž.

¹⁸² Tamtéž, s. 52–53.

3.2. Poločlověk v díle *Princíp krutosti*

Ve své dizertační práci Vámoš většinou nakládá s polovičatostí člověka odlišně než v dosud zmíněných textech. Počínání s pojmem polovičatosti a poločlověka se ve Vámošově dizertační práci zcela očekávatelně drží spíše na úrovni biologizujícího uvažování o lidství. Polovičatost s sebou nenese nic „vyššího“ ani „obdivuhodného“, jak tomu z části bylo v předcházejících podkapitolách. *Princíp krutosti zde z lidí činí pololidi*. Polovičatost zde neznamena jen omezenost a „ohraničenost' ľudského myslenia“.¹⁸³ V rámci této biologicky laděné práce je polovičatost člověka myšlena hlavně biologicky. Polovičatostí je člověk na „nižší úrovni“ než celistvá buňka. Lidské embryo v sobě totiž chová obě možnosti – muž i žena, zatímco člověk je už jen jedním z těchto dvou. „Polčlovek (žena, alebo muž) a celý človek (oplodnené ovulum).“¹⁸⁴ Více o tomto problému bylo uvedeno výše v kapitole týkající se principu krutosti, proto zde nezacházím do podrobností, ale pouze poukazuji na specifický typ myšlení polovičatosti a poločlověka ve Vámošově dizertační práci.

Kročánová si všímá analogie s označováním párových orgánů v maďarštině (jíž Vámoš vládl slovem i textem): „Časť páru sa označí ako polovica (napr. jednooký alebo bezruký človek je „poloký“, „polruký“).“¹⁸⁵ Autorka také upozorňuje na podobu „předpokládaného celku“ dvou pololidí s Platónovým androgynem, jak jej popisuje Aristofanés v dialogu *Symposion*.¹⁸⁶ Tuto podobnost podepírá citátem z Vámošovy dizertační práce: „...dospelý ľudský jedinec je len polčlovekom, ktorý k jedinému biologickému účelu svojej existencie k rozmnožovaniu, potrebuje ešte jedného jedinca, svoj generačný doplnok.“¹⁸⁷ Doplním úryvek o to, co citovanému v samotném textu předchází. Vámoš totiž na tomto místě prohlašuje, že oplodněné lidské „vajíčko je kompletnějším člověkem, [než dospělý lidský exemplár] lebo chová obe možnosti ženského a mužského odklonu.“¹⁸⁸ Jedná se o opakovaně se vyskytující myšlenku o *dokonalosti jednoty*, jež je v práci *Princíp krutosti* prezentována zejména biologicky na příkladu jak jednobuněčnosti tak života jako celku: „Jednobunečný základ je jednobunečný

¹⁸³ Vámoš, G., *Princíp krutosti*, s. 78. V této práci najdeme explicitní zmínku o poločlověku i na s. 85.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 111.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 23.

¹⁸⁶ Platón, *Symposion*. Praha, Oikoyomenh 2005, 189d–193d.

¹⁸⁷ Vámoš, G., *Princíp krutosti*, s. 52.

¹⁸⁸ Tamtéž.

cieľ, produkt všetkého toho, čo sa vmestuje medzi oplodnené ovulum a ním produkované (vývoj, borbu a život) ovulum.¹⁸⁹ Zde je poločlovek chápan ryze biologicky s dôrazem na reprodukční poslání. Podobně jako s androgyny, ani zde, ve Vámošově díle, zřejmě nešlo jen o holé biologično (viz výše povídka *Študentská láska*).

Vzpomeňme zde věty Kročanové: „Vámoš lásku chápal ako hľadanie ľudskej celistvosti (muž a žena sú len polčlovekom), resp. ako pokus o vyriešenie vzťahu ja – nie ja, ako nácvik lásky k novému človeku (Bohu). Láska je však v Schopenhauerovskej interpretácii buď súcitom, alebo egoizmom. Zurianova láska má bližšie k egoizmu – a ten je základom princípu krutosti.“¹⁹⁰ Zurian je protagonistou románu *Atómy Boha*. Zde se však jedná pravděpodobně i o komentář k pasáži v *Principu krutosti*: „Vtedy, keď na miesto týchto ohavnosti [sic] mohli by sme: stavovať, zúrodňovať, tvoriť, okrášľovať a liečiť. Pochopením perspektívy a širokých možností, že my, dospelí ľudskí jedinci, sme výplodom tohoto princípu, ktorý nás mohol tvoriť a často i formuje v zrôdy, v pol ženy a v pol mužov ... že neustále korrespondujeme s vývojom ostatného zverstva ...“.¹⁹¹ Pakliže takto, tak se tu formuje jakési „heslo“ – principem lásky k celistvosti (nepolovičatosti). Polovičatost odkazuje na animální, na bojovné, na dědictví principu krutosti; celistvost poukazuje na člověka kultivovaného principem lásky.

3.3. Návrhy na uchopení pojmu *poločlovek* – shrnutí

„Polovičatost' ľudského počínania, ohraničenosť ľudského myslenia ... celá táto tvorivosť je tak polovičatá a obmedzená ...“¹⁹² Zoufá si Vámoš ve své dizertaci.

Z výše uvedených zmínek uvažuji o třech základních možnostech, jak lze chápat poločloveka. Tyto tři možnosti si ale nekladou nárok na žádnou definičnost. Jsou to spíš ukazatele možného směřování chápání pojmu *polčlovek*.

Prvotní zápisek s povídkami *Paranoik*, *Poločlovek*, *Študentská láska* spojuje dvojaké chápání poločloveka, pričemž Vámoš explicitně neupozorňuje, se kterou

---

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 78.

¹⁹⁰ Kročanová, D., *Atomy Boha* ako román negácie a tajného reformátorstva (K vplyvu Schopenhauera a Nietzscheho na Vámošovu tvorbu), s. 56. Zurian je hlavní hrdina Vámošova románu *Atomy Boha*. V případě Vámoše se u lásky má jednat o soucit, jak již bylo řečeno ve druhé kapitole.

¹⁹¹ Vámoš, G., *Princíp krutosti*, s. 85.

¹⁹² Tamtéž, s. 78–79.

„polovičitostí“ právě pracuje. Vychází z přepjaté duality těla a rozumu. Poločlověk může být brán a) z „hlediska fyzického“ – tím je výjimečně silně „poločlověk“ ze zápisníku, neboť ten už skoro ani po fyzické stránce „není“. Mimo jiné je po fyzické stránce „nenormální“ i protagonista povídky *Poločlovek* – nemá svoji tvář: „lebo nosím tvár Medúzy“, „keby som len na hodinu ... vedel odhodit' tú strašnú masku ... Nemám so svojou tvárou nič spoločné!“¹⁹³ *Poločlovek* je sice „znevýhodněný“ po stránce fyzické, na druhou stranu má privilegium rozumového rázu – ve formě „vidění pravdy“, umí rozeznat blud, nepodléhat „jedné pravdě“ a vidí ji nikoliv partikulárně, ale celkově. Rozpol fyzické a duševní v člověku, trápí i vypravěče povídky *Študentská láska* – nechce, aby průbojnější tělesný projev smetl a přehlušil rozumové projevy náklonnosti. *Paranoik* se pokusil zbavit sebevraždou své fyzické existence, dospěl však později k tomu, že by mu to stejně nepomohlo, „neboť život je věčný“. Taky je zde v pozadí rozkol rozumového a fyzického. Tyto postavy značně kolísají mezi „dvěma polovinami“ tvořícími člověka – fyzické a rozumové/přírodní a lidské. Deficientní je v jejich případě zřejmě spíše „fyzická“ část, než „rozumová“. Stejně tak, jako můžeme uvažovat o tom, že poločlověk může být poločlověkem z hlediska fyzického, může jím být i b) z „hlediska rozumového“ – pololidmi v tomto smyslu byl kupříkladu dav v povídce *Pod Diogenovým lampášom*. V tomto hledisku jde autorovi pravděpodobně o to, co později označí tak, že jsou to tací, kteří si vystačí s „přírodními principy“ a příliš v sobě nekultivují to, co je výhradně lidské (rozumové schopnosti, princip lásky). Polovičitost v těchto ohledech pak znamená vždy vyhrazený příklon k jedné z „polovin“ tvořících člověka – mysl/hmota, lidské/přírodní, rozumové/fyzické. *Celými lidmi jsou pak ti, kteří kultivují obě tyto stránky a ani jedna není upozaděna*. (Takové pravděpodobně hledá v povídce Diogenes).

Třetí hledisko stojí na zcela jiných základech, mimo společenské úvahy, je ryze biologické. „Celým člověkem“ je primárně v *Princíp krutosti* myšlena zárodeční fáze člověka, když ještě není vyhraněno, jestli se stane mužem či ženou. Ve fázi, kdy je člověk ženou či mužem, je už přirozeně poločlověk, jelikož k základnímu „životnímu cíli“ – rozmnožení – potřebuje vždy „druhou polovinu“. Citace, jež uvozuje tuto podkapitolu, je rovněž z Vámošvy dizertace, ale je v ní solitérem. Naráží pravděpodobně na polovičitost, kterou jsem v předchozím odstavci nazvala „z hlediska rozumového“. Znamená to, že člověk je v tomto ohledu polovičitosti ještě příliš pod velením „přírodních principů“ a dostatečně v nekultivoval „princip lásky“.

¹⁹³ Vámoš, G., *Polčlovek*, s. 63.

4. Vámošovo filosofické jiskření: Argument skutečnosti

Pojem *argument skutečnosti* je poprvé explicitně projednáván a pojmenován ve stejnojmenné eseji. Vámoš její rukopis posílá k posouzení svému příteli a učiteli filosofie, českému vědeckému filosofovi, Josefu Tvrđému 19. března 1935. V příloženém dopise se o textu zmiňuje jako o „malé úvaze“ či „malé sociofilosofické meditaci“ a uvádí, že inspirací k tomuto svébytnému textu mu byla i Tvrđého kniha *Nová Filosofie*. Vámoš Tvrđému píše, že se jedná o malou ukázkou, a že myšlenek, jež by chtěl zpracovat v podobném duchu má více, jen čeká na Tvrđého posouzení a pobídku k další práci.¹⁹⁴ 13. května 1935 Tvrđý poprvé odpovídá na dopis s příloženým esejem: „Váš znamenitý essay Argument skutečnosti jsem přečetl a s velikým zájmem. Podáváte v něm věrný výsek k problému skutečnosti a co na něm je znamenité, to jest zvláštní syntetická reliéfnost, která je příkazná Vaším filosofickým úvahám z Vašich literárních děl. Ač jest psán samostatně, neztrácí přece životnosti a působivosti jako Vaše úvahy literární.“¹⁹⁵ Nevěděl ještě, že tento esej měl být nejen Vámošovým dalším „přihlášením se k filosofické práci“, ale i vlašťovkou jeho ambice být ve filosofii habilitován, což následně J. Tvrđého upřímně překvapilo. Tvrđý si Vámošovy literární práce vážil a oceňoval ji, ostatně jeho doktorát z filosofie měl být zároveň „čestným uznáním“ jeho literární činnosti filosofickou fakultou. O eseji Tvrđý píše v dopise ze 7. ledna 1936, že jsou to „synthetické obrazy určitých výseků filosofických problémů, které jsou vzdáleny onoho systematicko-objektivního způsobu, jaký se vyžaduje na filosofii jakožto předmětu habilitačnímu“, zároveň ale co do filosofického přesahu literárního díla přirovnává Vámoše k Dostojevskému a Tolstému. A není to poprvé – ve dřívějším dopise z 10. května 1932, Tvrđý co do hloubky přirovnává Vámošův román (pravděpodobně *Atomy Boha*) k *Bratrům Karamazovým*. Tyto fragmenty získané z korespondence zde předkládám nejen pro dokreslení pozadí vzniku a záměru eseje *Argument skutečnosti*. Považuji je v tomto případě za důležité pro uchopení eseje, protože co do úplnosti a připravenosti autorem je svého druhu zdá se, že solitérem v jeho pozůstalosti. Navíc, když poprvé vyšla spolu s *Principem krutosti* r. 1996 ve vydavatelství Chronos, nebyla opatřena komentářem.

¹⁹⁴ Uvedené informace pocházejí z korespondence G. Vámoše J. Tvrđému. Slovenská národná knižnica – Literárny archív, sign. 72 0 22.

¹⁹⁵ Uvedené a následující informace pocházejí z korespondence J. Tvrđého G. Vámošovi. Slovenská národná knižnica – Literárny archív, sign. 72 G 7.

Věnuji více prostoru okolnostem vzniku této eseje i proto, že se v literatuře mnohdy vyskytuje stanovisko, že je reaktivním dílem rozhořčené mysle nad tzv. „bahnianskou aférou“.¹⁹⁶ Ačkoliv „bahnianská aféra“ mohla na Vámoše zapůsobit v tomto směru inspirativně, což je samozřejmě rovněž důležité brát v potaz, myslím si, že z hlubšímu pochopení to nestačí. S ohledem na třicátá léta, kdy tato esej vznikla, ji lze chápat obecně jako zamyšlení se nad prostředky ideologické manipulace a propagandy.¹⁹⁷ Raději bych o *Argumentu skutočnosti* primárně smýšlela i jako o pokusu o navrácení se k filosofickému akademickému prostředí, což dosvědčuje i výše uvedená korespondence. Těžko soudit, zda některé z rukopisů ve Vámošově osobním fondu jsou pokračováním filosoficky laděných úvah, které v dopise Tvrdému předznamenává. V této práci se budu k řešené eseji stavět jako ke specifickému pokračování Vámošových filosofických myšlenek a snah a jako k projektu, který je pokračováním *Principu krutosti*. Pokud je ten specifickým vyjádřením filosoficko-biologickým, potom je *Argument skutočnosti* pokusem o vyjádření filosoficko-společenské a obě díla jsou provázána.

Motiv, který Vámoš později ve stejnojmenné eseji nazývá *argument skutečnosti*, ve skutečnosti proplétá velkou část jeho prozaického díla. Například v románech *Atomy Boha*, motiv argumentu skutečnosti najdeme nezdědka. Většina podivuhodných zvrátů, na nichž stojí výjimečnost románu, je na jeho neuvěřitelné paradoxnosti založena.

4.1. Esej *Argument skutočnosti*

Tento esej je zřejmě Vámošovou nejobsáhlejší neprozaickou prací, která není explicitně zatížena „přírodní filosofií“. Snaží se být filosoficko-sociologickou úvahou o způsobech chápání *skutečnosti* člověkem a společností. Vámoš v něm analyzuje schopnost lidské mysli podlehnout vhodně formulovanému argumentu skutečnosti. Od tohoto svého pojmu si Vámoš slibuje, že bude „lampáš vnášající světlo do prehlídaných a nevidených oblastí súvislostí zjavov“.¹⁹⁸ Pokusím se tuto práci stručně shrnout, abych mohla v další podkapitole přistoupit k podrobnějšímu výkladu pojmu „argument skutečnosti“.

Úvodní úvaha eseje je týká jakési obecné snahy o pochopení fungování světa a skutečnosti. Ve svém článku věnovaném speciálně této eseji to shrnuji takto: „Na jednej

¹⁹⁶ Viz např. Lalíková, E., *Realita a filozofia na Slovensku. Ján Lajčiak, Gejza Vámoš a Svätopluk Štúr*, s. 57.

¹⁹⁷ Kročanová, D., *Vidieť pravdu*. In: *týž Polčlovek a iné prózy*. Bratislava, Kalligram 2016, s. 281.

¹⁹⁸ Vámoš, G., *Argument skutočnosti*. In: *týž Princip krutosti*. Bratislava, Chronos 1996, s. 141.

strane túžime po objasnení mechanizmov fungovania sveta a života v ich celistvosti, na strane druhej by sme najradšej našli vysvetlenie v jednoduchom princípe prestupujúcom všetkým. Na jednej strane hľadáme univerzálny princíp, na druhej strane taký princíp vieme vidieť v každej presvedčivej náhode, a spätne si to vieme ospravedlniť i racionalizovať.“¹⁹⁹ Vámoš píše: „Javí sa v nás túha vnieť do zdanlivej anarchie a nevypočítateľnosti dejov matematickú istotu.“²⁰⁰

Esej pokračuje podobnou úvahou nad chápaním zmien, ktoré prídu do behu ľudského života. Pakliže ke zmenám se nejčastěji přistupuje s údivem a často jsou přisuzovány náhodě, při zpětném pohledu se změně ukazuje jako naprostá samozřejmost. Reflexe zmien je prováděna s vidinou ovladatelnosti příštích událostí podobného rázu. Takto je pristupováno k veškerému dění na světě – je snaha jej předvídat a ovládat. Najít univerzální klíč.²⁰¹ K jeho nalezení lze dojít dvojím způsobem: „vynájením nejakej novej, ešte nikdy nebývanej životnej normy, alebo novým ustálením zákonitosti starých a zdanlive nesystematických zjavov.“²⁰² Obojí spojuje *nový pohľad na obyčejný život*. Zde se pravděpodobně ohlašuje poprvé to, že se Vámoš nechal inspirovat výše zmíněnou Tvrďého knihou. To, co Tvrďý píše o filosofii (a vědě), Vámoš napíše o životě a chápaní skutečnosti.²⁰³

Od vnímavosti obecnějších souvislostí člověka rozptyluje roztříštěnost jeho vnímání.²⁰⁴ Výsledků snah o nalezení (co nejuniverzálnější) zákonitosti ve zdánlivém světě nahodilostí bylo v historii lidstva několik. Snahy systematizovat zdánlivý chaos a nacházet či konstruovat pravdy jsou odvěké u člověka, „stavistelského génia, jemuž se daří budovat nekonečně komplikovaný pojmový dóm na pohyblivém základu a jakoby na plynoucí vodě...“²⁰⁵ Jako onen pohyblivý základ budou míněny, v následujících odstavcích vysvětlené, partikulárně akcentované ideje. Mezi nejnovější, dle Vámoše, patří snahy sociologické a v širším pojetí i ty, které tvoří něco jako vědecký světonázor, mezi ty starší se řadí např. křesťanství či různé dřívější kultury. Společným rysem i těch nejstarších snah

¹⁹⁹ Brocková, A., Argument skutočnosti a jeho vplyv na individuum pohľadom Gejzu Vámoša.

²⁰⁰ Vámoš, G., Argument skutočnosti, s. 130.

²⁰¹ Tamtéž.

²⁰² Tamtéž.

²⁰³ Tvrďý, J., *Nová filosofie: analýza dnešní filosofické situace*. Praha, Nakladatelství volné myšlenky 1932, s. 6–7.

²⁰⁴ Podobně tak Tvrďý napíše, že vědy jsou svými specializacemi roztříštěny, a tak jim není přístupný žádný „univerzálnější“ náhled, kterého může dostát jedině specifický druh filosofie. Tamtéž, s. 12–13.

²⁰⁵ Nietzsche, F., *O pravdě a lži ve smyslu nikoliv morálním*. Praha, Oikoymenh 2017, s. 16.

tohoto typu je partikulární akcentace nějakého *citu, jevu či myšlenky nebo názoru* a zapomenutí na jejich souvislosti a „kontext“. Vámoš je souhrnně nazývá idejemi, a tak mluví o *partikulární akcentaci idejí*. K těmto partikulárně akcentovaným idejím lze předběžně poznamenat, že jejich význam zdá se být velice podobný jako u Nietzcheho metafor, jejichž metaforičnost byla pozapomenuta.²⁰⁶ Partikulárně akcentované ideje je možné „naplnit“ čímkoliv, právě proto, že partikulární akcentací se stanou vyprázdněnými. „Len čiastočne akcentovaný fenomén sa ... paradoxne stáva vyprázdneným pojmom, ktorý je možné naplniť čímkoľvek podľa potreby, a tak zároveň aj pojmom významovo preťaženým a prepätým. Celý jeho problém je skrytý v samotnom názve: *čiastočne*, teda nie celkovo – a – *akcentovaný*, teda len zdôraznený, a nie plne uchopený a pochopený. Každá partikulárna akcentácia teda vytvára nový pojem; čiastočnú a nedokonalú verziu akcentovaného.“²⁰⁷ Partikulární akcentace nějaké „ideje“ značí *snahu* o ozřejmování skutečnosti intuitivním, náhodným způsobem – vyzvedne se jedna část chaotického celku a ta je povýšena na vedoucí princip uspořádání celku (společnosti, světónázoru, nábožentství, životosprávy aj.). Takto akcentované byly například *láska, strach, pohlavnost, idea nesmrtnosti duše* či *idea záhrobního života, mocné přírodní jevy*.²⁰⁸

Partikulárně akcentovaná idea může být pevným bodem systému, může být i důležitým stmelovacím prostředkem společnosti (a často se tak děje), může být argumentem skutečnosti stejně, jako „něco“, co je uchopeno v náležitě významové hloubce a uchopené se snahou o „celistvost“ uchopení. Problematické je, že právě argumentem skutečnosti, se může za daných okolností stát takřka cokoli, jakékoli „kvality“ – jen to musí být dostatečně silné a přesvědčivé. „Argumentom skutočnosti sa stáva i najabsurdnejšia lož a výmysel, len keď sa podáva ľuďom s náležitou prednesovou intenzitou.“²⁰⁹ Vámošův pojem argument skutečnosti je snahou o pojmenování toho, jak, čím a za jakých okolností můžou být jednotlivci i společnost vedeni a i manipulováni.

V eseji je důkladně rozlišováno mezi argumentem skutečnosti a zvykem. „Zatiaľ čo sa zvyk obmedzuje na jednu špecifickú dlhotrvajúcu vec a neoslepuje voči iným javom, čiže priestor jeho vplyvu je parciálny, argument skutočnosti pre jednu vec odsúva do

---

²⁰⁶ Tamtéž.

²⁰⁷ Brocková, A., Argument skutečnosti a jeho vplyv na individuum pohľadom Gejzu Vámoša.

²⁰⁸ Vámoš, G., Argument skutečnosti, s. 134–135.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 144.

pozadia všetko ostatné, ovláda vnímavosť celkovo.²¹⁰ Vámoš napíše, že argument skutočnosti pôsobí ako „blesk“ či „morfium“.²¹¹ Nelze si na něj zvyknout tak, že by si jej člověk nebyl vědom a skutečnosti ji jím zdůvodňovat přestal, že by vůči němu „oslepl“, není možné si takto na argument skutočnosti zvyknout.

Argument skutočnosti má vliv na jednotlivce i na skupinu. Markantní význam má primárne ve významu spoločenském. „Ľudské skupiny potrebujú spoločného menovateľa, Vámoš hovorí *mentalitu*.²¹² Aj presvedčivé ideály aj plané slová, aj spasiteľské, aj nenávisťné prejavy – ľudia pre nich vedia odsunúť do pozadia svojej základnej potreby vo viere, že napomáhajú spoločnému dielu.“²¹³ Na konci své úvahy Vámoš nezůstane dlužen svým ideálům, které jeho dílo prostupují – pakliže je (stále ještě) přítomnost argumentu skutočnosti nezbytná, tak ať je čestný, ať vede společnost „k dobrým zítřkům“ – a dodejme s ohľadom na Vámošovu dizertačnú prácu – ať vede k rozšíření *principu lásky* ve světě. Znovu se tím dostáváme k „myšlitelské výchově“. Ten, kdo podle Vámoše svede jako jeden z nemnohých, si co jen povšimnout, určit argument skutočnosti, upozorňovat na něj, neřuli jej v přijatelné formě „nastolit“, je právě myslitel, filosof.

4.2. Pojem argument skutočnosti

„Hluché nebesia nad nami, tupá zem pod nami, tuposť a chlad okolo. Život je, ako detská košela. Špatná je skutočnosť, len ideál je krásny.“²¹⁴

Člověk o skutečnosti potřebuje argumenty, čili důvody nebo důkazy. Nebyl to myšlitelský rozmar, když se Descartes²¹⁵ ve svých *Meditacích* zamýšlel nad tím, čemu může s jistotou věřit, co je *clare et distincte*. Dobře věděl, kolik balastu se člověku prezentuje jako („nepochybná“) skutečnost. Kolik přesvědčení a aspektů života se snaží člověku různě vnucovat svoji nepochybnost. Otázky po tom, co je skutečnost se v různých obměnách objevují v celé tradici a jakmile se s Descartem člověk ukázal jako protějšek a pozorovatel

²¹⁰ Brocková, A., Argument skutočnosti a jeho vplyv na individuum pohľadom Gejzu Vámoša.

²¹¹ Vámoš, G., Argument skutočnosti, s. 140.

²¹² Tamtéž, s. 151.

²¹³ Brocková, A., Argument skutočnosti a jeho vplyv na individuum pohľadom Gejzu Vámoša.

²¹⁴ Vámoš, G., *Pravopisári*. Slovenská národná knižnica – Literárny archív, sign. 72 AB 9.

²¹⁵ Vámoš na Descarta v souvislosti s argumentem skutočnosti krátce upozorňuje, byl podle něj „prvním velkým revolucionářem odboje proti skutečnosti“ ačkoliv, jak Vámoš píše, „přijal [nebeskou autoritu] z nutnosti, nechťic dojít v pochybovačnosti ad absurdum.“ Překlad A. Brocková. Cit.: Vámoš, G., Argument skutočnosti, s. 152–153.

toho, co je a co se děje, jako pochybovatel o tom, co *skutečně je jisté* a do jisté míry i toho, co je skutečné a co je skutečnost, tematizace tohoto tématu neustala. Descartes, když se v první meditaci snaží zbourat základy, na nichž stála jeho dosavadní přesvědčení, jako by boural Nietzsche tematizované pojmové paláce vystavěné ze metafor převlečených za pravdy.²¹⁶ Vámoš oba myslitele nepochybně velmi dobře znal. Pojmem argumentu skutečnosti se snaží tematizovat právě tyto naznačené obtíže se skutečností a chceme-li, i s pravdou.

Člověk skutečnosti rozumí pokud mu skutečnost *nějak* předkládá důkazy její skutečnosti. Otázkou je, zdali tyto důkazy člověku předkládá skutečnost, nebo zdali je člověk do ní vkládá, aby jí mohl porozumět, popř. někdo z lidí lidem předkládá důkazy pro to, aby jí ostatní nějak rozuměli. O skutečnosti člověk vypovídá formou soudů. A soudy potřebují opodstatnění, neboli důvody. Argument, jinými slovy důkaz nebo důvod, skutečnosti je prostředkem k tomu, aby člověk mohl nějak rozumět nejen jednotlivým situacím (skutečnostem), ale i „svému“ žitému světu, neboli skutečnosti. Argumenty skutečnosti jsou pro člověka opěrnými body jak rozumět světu. Skutek, jenž je kořenem slova skutečnost, stejně jako uskutečnění (něčeho) potřebuje důvody. A porozumění skutkům, uskutečněním a skutečnosti vyžaduje důkazy, dle kterých člověk uskutečňuje svoji jistotu a jimiž se člověk ujišťuje o správnosti svého chápání (skutečnosti).

„Člověk, nejudatnější a utrpení nejprivityklejší zvíře, *neodmítá* utrpení o sobě: on je *chce*, on je sám vyhledává, za předpokladu, že mu někdo ukáže jeho *smysl*, nějaké „proto“ v utrpení obsažené. Nesmyslnost utrpení, *nikoli* utrpení, byla kletba, která dosud ležela na lidstvu, – *a asketický ideál lidstvu smysl nabídl!* ... V něm bylo utrpení *vyloženo*, nesmírná prázdnota se zdála vyplněna; zavřely se dveře každému sebevražednému nihilismu.“²¹⁷ Nietzsche mluví o tom, jak lidem dal *smysl* jejich utrpení asketický ideál. Domnívám se, že Vámošův *argument skutečnosti* funguje v leccčem podobně, udává *důvod* utrpení ve světě (zdůvodňuje lidsky přístupným způsobem působení principu krutosti). Lidé by nikdy mnohé věci nikdy nepřijali a bouřili se, či by se odmítajíc skutečnost uchýlovali k sebevraždě.²¹⁸ Argument skutečnosti dává skutečnosti důvod, je jejím *důvodem*

²¹⁶ Descartes, R., *Meditace o první filosofii*. Praha, Oikoymenth 2015, s. 29.

²¹⁷ Nietzsche, F., *Genealogie morálky*. Praha, Oikoymenth 2019, III/§28, s. 144.

²¹⁸ Pozn. protagonista výše hojně zmiňované povídky *Paranoik* je neúspěšný sebevrah. Ve své promluvě už však konstatuje uvědomění, že z toho, před čím chtěl uniknout, by mu beztak sebevražda neposloužila. Vámoš, G., *Polčlovek a jiné prózy*, s. 28.

a důkazem. Pakliže má člověk důvod svého utrpení, ví, na „co“ může své utrpení „svalit“, přečká mnohem více, než by přečkal některé zvíře.²¹⁹ „Masy berú hrozný život za niečo daného a mlčky sa klaňajú pred argumentom skutočnosti, teda pred tým, že zlý život na nich skutočne dolieha. Na tejto ceste vedia dôjsť do takých krajností, že ďaleko predstihujú každú zver. Zvíra by bolo dávno zahynulo na tej úrovni života, v ktorej človek vidí danú samozrejmosť. Vo zvýšenej miere platí na masy zákon, že sila argumentu skutočnosti rastie úmerne s intenzitou a smelosťou prednesu.“²²⁰

Argument znamená důkaz. Když si ale přeložíme Vámošovo sousloví jako *důkaz skutečnosti*, nezbavíme se nejasností o tom, jak jej chápat. Podívejme se blíže na etymologii a použití slova argument. Lat. *argūmentum*, hojně se v tradici objevující termín užívaný v logice, běžně překládaný jako důvod či důkaz, se skládá z lat. *arguō* – dokazují, ukazují, dosvědčují; a přípony *-mentum* – značící *použití* substantiva jako dokazujícího prostředku, výsledku. *Argūtus* – jasný, zřetelný, pronikavý.²²¹ Dle Českého etymologického slovníku:

argument {důvod, důkaz} (16.st.), *argumentovat*. Z lat. *argūmentum*, doslova {co slouží k objasnění, dokázání} od *arguere* {objasňovat, dokazovat}, vlastně {dělat jasným}, jež souvisí s lat. *argentum* {stříbro} (z toho *Argentina*).²²²

Argument skutečnosti skutečnost objasňuje a dokazuje. Podívejme se ještě na dvě latinská slovní spojení. *Co arguo* a *red arguo*. *Co arguo* znamená dosvědčit, jasně dokázat, nezvratně dokázat. *Red arguo* znamená usvědčovat ze lži, vyvracet.²²³ Pozoruhodné je použití, překládáno jako vyvracet. U římských autorů najdeme použití slova *arguō* i ve smyslu obviňovat, vytýkat, svalovat vinu na.²²⁴ Pakliže člověk potřebuje skutečnosti rozumět tak, že si ji dokazuje, objasňuje, a to argumentem skutečnosti, kterým je nejčastěji partikulárně akcentovaná idea, potřebuje i svalovat vinu, obviňovat (něco) například ze svého utrpení. Z toho, že život je *krutý*.

²¹⁹ Srv. Vámoš, G., *Argument skutečnosti*, s. 134–135.

²²⁰ Tamtéž, s. 152.

²²¹ *Latinsko-český slovník*. SPN 1970. s.40

²²² Rejzek, J., *Český etymologický slovník*. Leda 2015, s. 62.

²²³ (Online zdroj: <http://latinsky-slovník.latinsky.cz/latinsko-cesky/>, heslo *arguo*. Záznam z 10.11.19)

²²⁴ (Online zdroj: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0059:entry=arguo>. Záznam z 10.11.19)

Ptejme se dále po tom, co zde znamená *skutečnost*. Vámoš píše: „Berme skutočnosť, ľudskými zmyslami vnímateľnú za prázdny, ničím nezaplnený priestor, ešte obraznejšie rečeno za biely papier, ktorý zaplníme skutkami a vecmi, akými si prajeme.“²²⁵ Z uvedeného plyne, že jsou dejme tomu, skutečnosti dvě. Jedna lidskými smysly nevnímatelná vcelku, skutečnost světa – ta, které se mj. „vyhýbáme“ partikulární akcentací. Vedle této, nebo ji tvořící, jsou skutečnosti individuální – pochopitelně, už v kapitole o principu krutosti, bylo řečeno, že člověk je nejindividualizovanější a nejdiferencovanější tvor.

Každý má jakousi „svoji skutečnost“. Propojení těchto skutečností jednotlivců je pro vzájemnou komunikaci a spoluzítí a zejména pro existenci společnosti nutné. Aby jednatelce byl schopen *svoji skutečnost* uchopovat, potřebuje styčné body, potřebuje důvody a důkazy, potřebuje *argumenty skutečnosti*. Stejně tak k propojení *individuálních skutečností* a k uchopení a tvorbě *společné skutečnosti*, aby byla možná společnost, je zapotřebí argumentů skutečnosti. Argumenty skutečnosti, krom toho, že jsou styčnými body k rozumění skutečnosti, tak jsou prostředky ke střeťávání se a souladu jinak oddělených skutečností jedinců. Argumenty skutečnosti skutečnost jako by znovu uskutečňují lidsky artikulovaně. Skutečnost potřebuje argumenty, jakožto důkazy, opodstatnění, ospravedlnění aj., aby se jevila *skutečnou*. „Zatímco každá názorová metafora je individuální, ojedinělá, a umí tedy pokaždé uniknout jakémukoli schematickému třídění, vyznačuje se velká pojmová stavba strnulou pravidelností římského kolumbária a vyznačuje ve své logice přísnost a chlad, které jsou vlastní matematice.“²²⁶

Vámoš nekritizuje přímo potřebu, či nutnost argumentu skutečnosti, to by bylo hloupé, až samoúčelné. Ale kritizuje především to, když se jím stane partikulárně akcentovaná idea. Opozitum takového argumentu skutečnosti Vámoš nastiňuje takto: „Bol by cennejší, keby nebol nadmierne vyumelkovaný. Keby nemusel byť jednostranne akcentovaný a keby zabral nie len partikulus, ale dl'a možnosti širšie oblasti života. Keby nevládol za cenu znásilnenia iných životaschopných pohľadov“ a pokračuje, že by měl sloužit jako „okuliare, zrak zlepšujúce a za výšinu, obzor rozširujúcu.“²²⁷

---

²²⁵ Vámoš, G., *Argument skutočnosti*, s. 136.

²²⁶ Nietzsche, F., *O pravdě a lži ve smyslu nikoliv morálním*. Praha, Oikoymenth 2017, s. 15.

²²⁷ Vámoš, G., *Argument skutočnosti*, s. 136.

Jistě ani zde nepřekvapí, že zde Vámoš narazí i na myslitelskou výchovu. Neboť všimnout si, co působí jako argument skutečnosti, pojmenovat jej a bojovat proti němu, pokud je potřeba, nesvede na počátku nic tak obecné a roztroušené, jako je „společnost“ či „dav“. „Vynikající odborníctvo naprosto nestačí. Znamená iba jednostrannú vnímavosť, ale schopnosť ‚uvidieť‘ a ‚rozoznať‘ potrebuje takmer básnickú, vrodenu nadosť a špeciálne vyvinutý orientačný ňuch. Niečo také očakávať od nás bolo by naivné a zbytočné.“²²⁸ Tím, kdo by toho měl být schopen je Vámošův filosof, neboli *silné individuum*, o němž byla řeč ve 2. kapitole. „Človek, ktorý od bežného fungovania na chvíľu poodstúpi a ‚zahliadne pravdu‘.“²²⁹ A k tomu, jak by se to mělo dít, přichází ještě jedno doporučení: „Vše [sic!], keď pokúšame sa o nový pohľad na starú vec, činíme to s nádejou, že tento nový pohľad, hoc umelý, špekulatívny, poslúži nám prehľbením zraku a prinúti nás zaraziť sa na zjavoch, život obťažujúcich, ktoré nám zakrýva zvyklosť a vnucuje – argument skutočnosti. Pritom prejavme snahu, aby takýto pohľad netrpel prílišne chorobami podobných pohľadov.“²³⁰

4.3. Argument skutečnosti a *Princíp krutosti*

Ačkoliv je úvaha *Argument skutočnosti* pozdějším textem, tak některé její stěžejní aspekty jsou naznačeny již v díle *Princíp krutosti*. Ve druhé kapitole této práce byla řeč o dvou lidských opatřeních proti působení principu krutosti, první byly fyzického rázu a druhé rázu etického. Jsou to opatření, která vycházejí z toho, co Vámoš zve princip lásky, který, jak již bylo řečeno, člověku není inherentní – proto se k němu musí dotávat výchovou. Opatření rázu etického mají co dočinění s argumentem skutečnosti, neboť ideální by bylo, kdyby se, jakožto partikula principu lásky, staly argumenty skutečnosti. Aby se v mnohém staly „silnější“ než projevy principu krutosti. Kdyby je lidé měli zažité tak, jako mají opatření fyzická, nemuseli by být ještě i z etického pohledu „pololidmi“, když jsou jimi přirozeně z pohledu fyzického (v kontextu díla *Princíp krutosti*, je význam poločlovek negativní, jak je to popsáno ve 3. kapitole). Argument skutečnosti působí takřkajíc „mimo dobro a zlo“, je médiem. Cílem je, aby vedl ke zušlechtování. Může být použit i tak, aby společnost vedl k principu lásky a aby rušil „bludy o individuální výjimečnosti“ (viz kapitola 2.)

---

²²⁸ Tamtéž, s. 157.

²²⁹ Brocková, A., *Argument skutočnosti a jeho vplyv na individuum pohľadom Gejzu Vámoša*.

²³⁰ Vámoš, G., *Argument skutočnosti*, s. 136.

4.4. Chvála obmedzenosti – blud argumentem skutočnosti

„Ó, ja veľmi dobre rozumiem ľuďom, všeliakého smýšľania. Ved' sám som prežil tolko smerov, duševných prevratov, a bol by som hlúpy, keby som bol neprecítil, aký je to zvláštny duševný stav, byť o niečom presvedčeným, a že moje názory navzájom si tak odporujúce, v tom, ktorom stave, boli mi tak samozrejmy a prirodzenými.“²³¹

Vámošův text *Chvála obmedzenosti* je vcelku osobnŕ esej, z roku 1921, ktorý vyšel na pokračování v časopisu *Mladé Slovensko*.²³² Velice schématicky v nŕm autor načrtává myšlenky a motivy, které se později pokusí rozpracovat (v dohledu víc než deseti let). Pro účely této práce je důležitým dokladem s ohledem na *argument skutočnosti* a *individuální blud*. Jelikož byl výše podán obsáhly výklad základních myšlenek eseje *Argument skutočnosti*, pro srovnání zde uvedu několik pasáží z eseje *Chvála obmedzenosti*, které budou doprovázet netolik obšŕné komentáře, neboť souvislost bude pomŕrnŕ zřejmá.

„Pocit, že máme niečo, akýsi fixný bod, na ktorý sa môžeme opierať, tlumí strach i bolesť a všetko.“ Zde se ohlašuje již zmŕněná důležitost *jakéhokoliv* argumentu skutočnosti, tedy i síla partikulárnŕ akcentované ideje. Jakmile je dán důvod dané skutočnosti, tj. „fixný bod“, tak „ona skutočnost“ nebudí takové obavy či pozdvižení, neboť je zdůvodněná.

Výše bylo uvedeno, že argumentem skutočnosti se může stát cokoliv, pakliže to bude dostatečně silné a přesvědčivé, ba zdánlivŕ neoblomné. „Budeš-li mať takýto fixný bod v duši, ľudŕ sa bať nemusíš. Sugestívna moc tvojho bludu strhne, uchváti každého. Kto by odporoval, kto by mohol odporovať opilcovi, choromyselnému a paranoicky presvedčenému?“²³³ A navíc: „Blud odpredává člověka všade. Kludne a blažene umiera na škripci a v aréne rímskej. Bez rozmýšľania vystaví svoj život najväčšiemu nebezpečenstvu. Bieda mu bude sladká, ved' na druhom svete ho čaká odmena.“²³⁴

²³¹ Vámoš, G., *Chvála obmedzenosti*. Slovenská národná knižnica – Literárny archív, sign. 72 Z 21.

²³² Barborík, V., *Prozaik Gejza Vámoš*, s. 19. Barborík se úvahou *Chvála obmedzenosti* zabývá podrobnŕji.

²³³ Vámoš, G., *Chvála obmedzenosti*. Paranoicky přesvědčený je i výše v práci zmŕněný protagonist a povidky *Paranoik* – chápe svoji individualitu jen na „přŕrodní úrovni“ – není si vědom možností specificky lidské individuality.

²³⁴ Tamtéž.

To, co později Vámoš elegantně popíše jako partikulárně akcentovanou ideu, která se stala argumentem skutečnosti, v *Chvále obmedzenosti* nazývá bludem, v tomto případě je důležitá *náhodnosť, nahodilost* a *ztráta kontextu*. Navýsost přesně je Vámošovo chápání bludu a pravdy vystihnuto v tomto Novalisově aforismu: „Blud a pravda se od sebe liší kontextem, v němž vystupují. Pravda souvisí s absolutním, pozitivním universem, blud se vztahuje jen k určitým, paradoxně zvoleným částem universa, jež povyšuje na absolutní totalitu. Proto je blud nemocí, která je pokaždé distinktivně – exkluzivně – paradoxně a polemicky zaměřena nekonečností svých požadavků a tvrzení proti celku.“²³⁵ Partikulárně akcentovaná idea povýšená na něco, nazvatelné celkovým, univerzálním vhladem, je blud. Pravda nelze partikulárně akcentovat, neboť obsahuje nesčetné souvislosti, které by tím byly zamlčeny.

4.5. Dav – hrozba i naděje

Jedním z ústředních aspektů, které propojují Vámošovo dílo, je snaha o rozvržení a odůvodnění potřeby myslitelské výchovy. Obtížemi, s nimiž se tato výchova musí potýkat jsou dvojího druhu – jednak aspekt *principu krutosti* i v „lidském světě“ a mezilidských vztazích (to bylo shrnuto v 2. kapitole) a druhým aspektem je s tím související argumentování skutečnosti. Argument skutečnosti, jakožto obecně se vyskytující jev, je sice velikou hrozbou, ale může se stát i nadějí. „Bezmyšlienkové akceptovanie forsírovaných „argumentov skutočnosti“ môže potom využiť ideológia a propaganda. Vámoš považuje „argument skutočnosti“ za škodlivý, ale domnieva sa, že by sa mal použiť „pozitívne“ – na infikovanie ľudstva novými predstavami a ideálmi.“²³⁶

Dav je nebezpečným útvarem, neboť vždy přijímá působící argument skutečnosti s obrovskou samozřejmostí, pokud je v tu danou chvíli dostatečně přesvědčivý a jen těžko to lze zvrátit. S „davem“ nelze diskutovat. „Dav má vždy pardon. Dav smie všetko, veď zakáž mu, či nabi mu, aby nesmel. Je bezstarostne sladké blbnúť si s davom.“²³⁷ „Aj presvedčivé ideály aj plané slová, aj spasiteľské, aj nenávisťné prejavy – ľudia pre nich vedia odsunúť do pozadia svojej základnej potreby vo viere, že napomáhajú spoločnému dielu.“²³⁸

²³⁵ Novalis, Filozofické studie. In: *týž Zázračná hra světa*. Praha, Odeon 1991, s. 142.

²³⁶ Kročanová, D., Vidieť pravdu, s. 281.

²³⁷ Vámoš, G., *Pravopisári*. Slovenská národná knižnica – Literárny archív, sign. 72 AB 9.

²³⁸ Brocková, A., Argument skutočnosti a jeho vplyv na individuuum pohľadom Geju Vámoša.

Naproti tomu, Vámoš vkládá do „davů“ i jakousi naději. Neboť vhodně formulovaný, nikoliv náhodný a do hloubky promyšlený argument skutečnosti může stmelovat společnost i ke šlechetným a ctnostným cílům. Jak jinak by měl být prosazován princip lásky? Pochopitelně správnou výchovou a vedením; a k tomu je možné působnost argumentu skutečnosti využít (a nikoliv zneužít, jak se to často děje).

5. Individuum

Vámoš ve svém díle nabízí přinejmenším tři cesty, z nichž lze chápat individualitu. Všechny tři pojetí individuality jsou specifickým pochopením člověka.

Z hlediska přírody je individuem každý buněčný komplex (myšleno tělo). Individuace a diferenciacie jsou důsledky působení dvou životních principů, které jsou důkladně popsány ve 2. kapitole. Oba „vrcholí“ ve člověku, který je tak ze všech živých organismů „nejvíce“ individuem. Takto se v rámci přírody ve světě nachází člověk. Jeho „zvláštnost“ zapřičiňuje pouze v něm vrcholící princip krutosti. V tomto ohledu není lidská výjimečnost ničím „lidským“.

Z hlediska člověka jako jedince je individualita určována postojem a vztahem k sebeučení *třemi principy*. Tedy jak moc sebe člověk určuje i ve vztahu k principu lásky, který člověku není inherentní, ale musí „se“ v člověku kultivovat. Na této úrovni je individualitu možno chápat i jako určitou jedinečnost. Každý totiž volí jak a čím bude člověkem. V tomto druhém ohledu individuality hraje roli jakási harmonizace životních principů s principem lásky. Zde se člověk stává sebou. Individualita je podle Vámoše bludem právě tehdy, pokud se člověk domnívá, že je výjimečný pouze tím, že je jakýmsi „vrcholem tvorstva“, neboť na této skutečnosti nemá přičinění, je to pouhý důsledek principu krutosti. Jakási domnělá výjimečnost individuality u člověka je bludem nazývána vždy právě tehdy, když se jedná o souvislost s principem krutosti. Princip lásky umožňuje, aby se člověk stal opravdu „výjimečným tvorem“ – člověkem tak, že bude v sobě a ve svém vztahu k okolí „usměrňovat“ primárně působící „životní principy“. To je individualita, která je naopak žádoucí a kýžená. Vrcholem takovéto individuality je právě výše nazvané „silné individuum“, jímž je Vámošův myslitel či filosof, ten, kdo k principu lásky umí vést druhé a je schopen: „Uvidieť od lesa strom“. ²³⁹ Všetné robiť neopomenuteľným, samozrejmé zarážajúcim. Zbavovať okov zotročené mysle. Vychovávať a viesť správnym smerom. ²⁴⁰ S ohľadom na „biologickú linku“ Vámošova myšlení (*Princíp krutosti*) je znakem výjimečnosti člověka i „vynález“ medicíny, která s krutostí života svádí boj. ²⁴¹

²³⁹ Vámoš, G., Argument skutočnosti, s. 160.

²⁴⁰ Brocková, A., Argument skutočnosti a jeho vplyv na individuum pohľadom Gejzu Vámoša.

²⁴¹ Viz 2. kapitolu této práce.

Třetí způsob, jak nahlížet individualitu je svého druhu syntéza dvou předešlých úhlů pohledu. Zde je člověk specifickou částí celého živého světa i svébytným celkem, ale zároveň je i součástí společnosti. Podobně jako v prvním hledisku je zde člověk „pouze“ jednotkou mezi dalšími jednotkami tvořícími celek, je kolečkem v soukolí, je součástí lidského davu. Naproti tomu si svoji pozici v davu může rekoncipovat, vytvářet a přetvářet. Může jej ovládat nebo jím být ovládán. Podobně jako ve druhém ohledu, zde může mít člověk (nad) svojí individualitou specifickou moc. Ve třetím ohledu se specificky snoubí svázanost určením i svoboda v určení. Nejsilněji je tento „třetí způsob“ vyjádřen v úvaze *Argument skutočnosti*.

6. Závěr

„Svet a život nie je zlý. Nie je zlý ani dobrý. Je nejaký, snád' nijaký.“²⁴²

Vámošova „antropologie“ často v základech vychází ze zkušenosti s medicínou. Žádný tělesný či „přírodní“ aspekt člověka nečiní výjimečným a ani snad „lepším“ než ostatní živé tvorstvo. Po stránce tělesné je „překomplikovaný“ člověk dokonce „slabochem“ oproti jiným jednodušším organismům. Vynález mikroskopu, první krůčky bakteriologie, parazitologie i ve Vámošově době začínající virologie – právě toto jsou možné důkazy výjimečnosti člověka. Nejen, že člověk dovede odhalovat „neviditelné“, ale i se proti „nim“, pokud je řeč o medicíně, dovede bránit. Odhalení „zapřičiňovatelů“ např. pohlavních nemocí, které jsou velkým tématem románu *Atómy Boha*, není jen lékařským úspěchem – dopomůže i k setření odvěkých „bludů“, které zahalovaly pohlavní nemoci do mlhy „božích trestů“, pomst, prokletí, posedlosti a magie. Toto je přesným příkladem praktické úrovně myšlenek textu *Argument skutočnosti*. Podle Vámoše je veškerý „technický pokrok“ vždy již předem ukryt v přírodních jevech a činí člověku svět a život pohodlnější,²⁴³ naproti tomu velkolepé zásluhy na poli „boje živých“ vykonává medicína. Největší nadějí lidstva, jak bylo několikrát v této práci řečeno, je podle Vámoše medicína vřazená do kolejí filosofie. K tomu, aby se člověk opravdu stal lidským, a nebyl jen vrcholně složitou hříčkou životních principů, napomáhá princip lásky, který je třeba neustále udržovat a kultivovat. Specifická výchova je nástrojem principu lásky. Vámoš svoji závěrečnou práci zakončuje slovy: „Prostriedky uskutočňovania principu lásky pre človeka: sotrenie bludu individuality a mysliteľská výchova.“²⁴⁴ Je pozoruhodné, že Vámošův apel na zdokonalení člověka nikdy nejde na úkor „přírody“ – hlavním mottem práce *Princíp krutosti* je soupatřičnost všeho živého. Autor se vždy ve svých „ideálních modelech“ směřování lidstva snaží předcházet takovým projevům člověka, které by bylo lze charakterizovat jako „po nás potopa“. Na konci své dizertační práce Vámoš předznamenává linii, kterou se později bude ubírat v eseji *Argument skutočnosti*. Vámošovy naděje na „pozvedání úrovně lidu“, jsou ony „Bledé, slabúčke nádeje, ktoré skutočnosť okrikuje na každom kroku.“²⁴⁵ Zmíněná esej je zároveň jakousi „analýzou

²⁴² Vámoš, G., *Chvála obmedzenosti*.

²⁴³ Vámoš, G., *Princíp krutosti*, s. 65.

²⁴⁴ Tamtéž, s. 111.

²⁴⁵ Tamtéž, s. 92.

fungování“ skutečnosti – jak se skutečnost prosazuje, za co se skrývá, za co je skrývána a jak může být (ne)chápána. Vzdělavatelský potenciál pro širokou veřejnost, pro společnost jako celek, vkládá Vámoš do specifické literatury, uvědomuje si však, že se pod „titulom literárnosti fakticity slobodne ... smie [sa] spáchat' všetko, čo by sa v každej vede a disciplíne počítalo za nedostatok a chybu ... [a] *imputovať veci bludné a temné*“, proto je jeho cílem skrze literaturu vnášet filosofii „a ducha lékařské vedy ... do publika a tým splniť aspoň iskierku toho tisíckrát zneužívaného hesla: povznášať úroveň ľudu“.²⁴⁶

Vámoš se svými socio – biologickými přírovnáními, motivy a závěry může působit jako velice krutý a surový myslitel, může se zdát, že člověka vsazuje do rolí jemu nedůstojných. Ale nakonec vždy zůstává lékařem, který pláče nad lidským neštěstím a bije se za fyzické i mravní zdraví lidstva. Ať už duševní či fyzické – to je pro něj nakonec propojeno a spolujdoucí. Je lékařem–myslitem, který se zabývá „neviditelným“ – ať už jsou to mikroby, skutečnost, bludy, podstata života, ideje nebo třeba Bůh. Princip lásky v praktické rovině znamená nepodléhat sobeckým individuálním zájmům vycházejícím z principu krutosti, jež jsou překážkami vzájemného porozumění a vyznačují se povahou jednání „po mně ať přijde potopa“.²⁴⁷ V tomto ohledu by Vámoše bylo lze označit za myslitele, jehož bychom mohli cum grano salis nazvat *plačící lékař*.

Autor, jehož celoživotním dílem se v této práci zabývám, je pozoruhodným příkladem myslitele první poloviny 20. století. Kombinace lékař – biolog – filosof zdaleka nebyla ani v československém intelektuálním prostoru neobvyklá. Vámoš několikrát odkazuje na německého biologa a filosofa Hanse Driesche, jenž znovu oživil vitalismus. O něco méně odkazuje pro potřeby své dizertační práce i na Bergsona či Schopenhauera, kteří inspirovali i mnohé Vámošovy současníky. Mezi jeho starší české „kolegy“ se řadí zejména F. Mareš a E. Rádl. Jedním z Vámošových učitelů byl pozitivista J. Tvrdý. Kromě toho, že Gejza Vámoš, ve srovnání s ostatními, přispěl skromně do oblasti československé filosofie, byl ve své době významným a diskutovaným spisovatelem. Za stěžejní bod jeho celoživotního díla považuji snahu propojit medicínu, filosofii a literaturu do svébytného výchovatelského celku, který měl být víceúrovňovým prostředkem k tomu, aby se člověk *mohl stát lepším člověkem*.

---

²⁴⁶ Tamtéž, s. 92–93.

²⁴⁷ Tamtéž, s. 86.

Poznámka

Ke Gejzovi Vámošovi jsem se dostala v rámci projektu GAČR *Individualismus v československé filosofii 1918-1948*, jehož hlavním řešitelem je vedoucí mé práce Jakub Chavalka, Ph.D. Myslím si, že je v jistém ohledu důležité prozkoumávat i díla myslitelů československého prostředí z předcházejícího století, kteří se zejména v českém prostoru ztrácejí v pomyslném valu mezi odkazy velkých osobností T.G. Masaryka a Jana Patočky. Nicméně sám Patočka přisuzoval universitám i úlohu prozkoumávat a přehodnocovat nedávná počínání v okrsku sto let; tedy nejen co a jak bylo přijímáno a interpretováno, ale i co bylo (nově) napsáno. Tato práce budiž kráčením v těchto jím naznačených šlápějích.

Bibliografie

- Barborík, V., *Prozaik Gejza Vámoš*. Bratislava, Slovak Academic Press 2006.
- Brocková, A., Argument skutočnosti a jeho vplyv na individuum pohľadom Gejzu Vámoša. Prijato k publikaci v mimořádném čísle Filosofického časopisu *Spectres of The Self* (2020).
- Bžoch, A., Vámošov Princíp krutosti z hľadiska filozofie života. *Slovenská literatúra*, 49, 2002, č. 3.
- Čapek, K., Muž, který nemohl spát. In: týž, *Povídky z jedné kapsy, Povídky z druhé kapsy*. Praha, Československý spisovatel 1961.
- Descartes, R., *Meditace o první filosofii*. Praha, Oikoymenh 2015.
- Dobřík, A., *Gejza Vámoš: Na pomezí filozofie a literatury*. Bakalářská práce: Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 2011.
- Habaj, M., Gejza Vámoš. *Slovenská literatúra*, 49., 2002, č. 3.
- Kováč, L., Theodicea: atómy Boha. *Knihy a spoločnosť*, 4., 2007, č. 3.
- Kročánová, D., Človek v diele Gejzu Vámoša. *Slovenská literatúra*, 44., 1997, č. 1–2.
- Kročánová, D., Pokus o životopis Gejzu Vámoša. In: týž *Princíp krutosti*. Bratislava, Chronos 1996.
- Kročánová, D., Atomy Boha ako román negácie a tajného reformátorstva (K vplyvu Schopenhauera a Nietzscheho na Vámošovu tvorbu). *Romboid*, 27, 1992, č. 8.
- Kročánová, D., Vidieť pravdu. In: týž *Polčlovek a iné prózy*. Bratislava, Kalligram 2016.
- Lacková, D., Zomrel s túžbou po domove. *Knížnica*, 10, 2009, č. 1.
- Lalíková, E., *Realita a filozofia na Slovensku. Ján Lajčiak, Gejza Vámoš a Svätopluk Štúr*. Bratislava, Iris 2010.
- Mihina, F., Vámošov (sporný) pokus o filozofiu života. *Literárny archív 38/03*. Martin, Slovenská národná knižnica 2004.
- Nietzsche, F., *Genealogie morálky*. Praha, Oikoymenh 2019.
- Nietzsche, F., *O pravde a lži ve smyslu nikoliv morálním*. Praha, Oikoymenh 2017.
- Nietzsche, F., *Tak pravil Zarathustra*. Praha, Odeon 1967.
- Novalis, Filozofické studie. In: týž *Zázračná hra světa*. Praha, Odeon 1991.
- Platón, *Symposion*. Praha, Oikoymenh 2005.
- Tvrдый, J., *Nová filosofie: analyza dnešní filosofické situace*. Praha, Nakladatelství volné myšlenky 1932.
- Vámoš, G., *Atomy Boha I*. Praha, Kvasnička a Hampl [b.r.].

- Vámoš, G., *Editino očko a iné novelly*. Bratislava, L. Mazáč 1925.
- Vámoš, G., *Editino očko*. 2. upravené vydání. Praha–Bratislava, L. Mazáč 1936.
- Vámoš, G., *Editino očko*. Podle vydání EMSA edičně připravila, dosl. a pozn. opatřila V. Surová. Bratislava, Tatran 1968.
- Vámoš, G., *Chvála obmedzenosti*. Slovenská národná knižnica – Literárny archív, sign. 72 Z 21.
- Vámoš, G., *Janičko*. Slovenská národná knižnica – Literárny archív, sign. 72 T 5.
- Vámoš, G., *Novoročná meditácia*. Slovenská národná knižnica – Literárny archív, sig. 72 AA 12.
- Vámoš, G., *Odlomená haluz*. Praha, Melantrich 1934.
- Vámoš, G., *Polčlovek a iné prózy*. Bratislava, Kaligram 2016.
- Vámoš, G., *Pravopísari*. Slovenská národná knižnica – Literárny archív, sign. 72 AB 9.
- Vámoš, G., *Princíp krutosti*. Bratislava, Chronos 1996.
- Vámoš, G., *Vy moji drahí...* Slovenská národná knižnica – Literárny archív, sig. 72 V 10.
- Zigo, M., Svár krutosti a lásky. Vámošova filozofická dizertácia. *Ostium*, 7, 2011, č. 1.
[Dostupné online z: <http://ostium.sk/language/sk/svar-krutosti-a-lasky-vamosova-filozoficka-dizertacia/>, 26.09.2019]

Slovníky:

Latinsko-český slovník. SPN 1970.

Rejzek, J. *Český etymologický slovník*. Praha, Leda 2015.

Jazyková poznámka

Některé texty, ze kterých v této práci čerpám, jsem získala v rukopisné podobě v Literárním archivu Slovenskej národnej knižnice. Tyto texty někdy obsahují gramatické i lexikální chyby, pokud není uvedeno jinak, nechala jsem použité citace nepozměněné. Citace z *Principu krutosti* a *Argumentu skutočnosti* rovněž mohou obsahovat všemožné prohršky proti (současné) slovenštině, které neopravuji, neboť editoři dosud jediného vydání těchto textů se pro zachování autentičnosti rukopisné předlohy rozhodli je ponechat.²⁴⁸ Když se takovéto nedostatky v citovaném textu vyskytnou, povětšinou je značím [sic!], abych předešla mínění, že jsem text citovala nesprávně.

Naprostá většina textů primární i sekundární literatury je ve slovenštině. Domnívám se, že je stále přijatelné v českém prostředí nechávat i delší z citací v originálním znění, když se jedná o slovenštinu, a proto tak v předkládané práci činím. Váhala jsem ale s překladem zavedené terminologie. Některé pojmy jsou v obou jazycích skoro stejné (např. princip krutosti), termín *argument skutočnosti* je rovněž snadno a neinvazivně přeložitelný, a proto s ním pracuji v českém znění, jediný pojem, u něhož jsem si nebyla jista překladem je *polčlovek*. Rozhodla jsem se pro výraz *poločlověk* (nikoliv půlčlověk), kalkul z latinského *semi homo*, jenž se překládá i jako *polozvíře* (např. jako označení pro kentaura), jelikož analogicky je vytvořené běžně v jazyce užívané slovo polobůh. Názvy Vámošových textů nechávám vždy ve slovenském znění, stejně tak nepřekládám citované pasáže. Výjimkou je román *Atomy Boha*, jenž ačkoliv je dostupný ve slovenském vydání z r. 2003, tak se mi do rukou dostal i v povedeném předválečném českém přepisu, který jsem se vzhledem k hlavnímu jazyku předkládané práce rozhodla upřednostnit.

---

²⁴⁸ Viz Vámoš, G., *Princip krutosti*, s. 7–8.